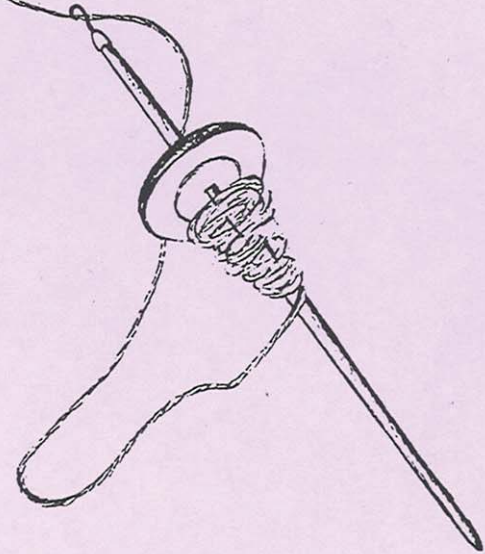

Kvinesdal Historielag

nr. 1

6. årgang

1991

ÅRSMELDING FOR KVINESDAL HISTORIELAG 1990

Styret for 1990 har bestått av: Leder Kenneth Treland, nestleder Olav Berg Biktjørn, sekretær Anne Tobiassen og styremedlemmer Karen Sindland, Aud Brulid, Berit Jortveit og kasserer Anne-Berit Erfjord.

Varamedlemmer: Olav Netland og Hallgeir Tveit

Redaksjonsnemd: Alf Jerstad, Harald Aamodt og Arne Tobiassen.

Valgnemd: Alf Jerstad, Randi Solås og Kenneth Treland.

Revisor. Sigvald Rob.

Laget har nå 205 medlemmer, det er 73 flere enn forrige år. Styret har vært flinke i å få nye medlemmer. Flere har også kontaktet styret for å bli medlemmer. Dette er en god fremgang. Hva dette kan skyldes, vet ikke jeg. En ting kan kanskje være vi har hatt flere turer enn forrige år.

Første turen var palmesøndag, da gikk turen til flyvrakene på Fosseland. Dette var en del av programmet i forbindelse av markeringen av 9 april. Det var god oppslutning på denne turen. I slutten av mai var vi på arkologitur til Solbjør og videre til Rullen. 10 juni hadde vi tur i sammen med Sindal Historielag til Stanghorli. Vi gikk i to puljer en med i Ramslibåten ut Sirdalsvannet og en til fots fra Modalsli. Dette var en svært vellykket tur. I midten av juli gikk vi den gamle prestevegen over til Høgebostad. Dette var en tur som vi hadde planlagt tidligere, men ikke blitt gjennomført. Alf Egeland var en dyktig kjentmann på den fine presteveituren. Ca 60 var med. På tilbaketuren ble turen lagt innom den gamle tingplassen på Tingvatn med omvisning på museet. Den siste og 5 turen gikk til Knaben i et forholdsvis kaldt høstvær. Det som har vært fint med disse turene er at det har alltid vært med noen nye. Vi prøver å legge opp til litt forskejlige turer. Noen lengre og noen kortsluk at flest mulig kan være med. Vi har for 1991 lagt opp til 6 turer.

Styret har avholdt 10 styremøter og 1 medlemsmøte med tema "kvekerne" ved Lars Aase. Et møte var med båtutur i Fedafjorden med tur til Rørvik. Og et med tur til Røyseland og Mygland. Til Røyseland for å se på en evt. bygdeborg og til Mygland for å se på noen gravhauger. Dette møtet ble avsluttet på hytten til Johan Jerstad.

Fire medlemmer av laget deltok på et seminar på Evje om 2 verdenskrig. Dette medførte i at en komite ble nedsatt for å se på Kvinesdals historie under 2 verdenskrig. Lars Em. Egeland er leder for denne komiten.

Utsendinger for årsmøtet i Agder Historielag var, Anne-Berit Erfjord, Karen Sindland og Kenneth Treland. Landsmøtet skal i år være på Gran ved Hadeland. Utsendinger vil bli sendt.

Foto: Johannes Hamre
Anne Berit Erfjord

Tegninger: Lotte og Steven Treland
Kåre Sandvand

Kvinesdal Historielag er blitt forespurt og har sagt ja til å være arrangør av årets sommentur for Agder Historielag. Programmet er under planlegging. Årets årsskrift er det største vi noen gang har utgitt. Vi trenger fortsatt mer stoff til kommende årsskrifter. Dersom du har noe å bidra med, så kan du sende det til redaksjonsnemda. Dette er det beste året for Kvinesdals Historielags historie.

Jeg vil takke alle i styret for en god innsats, og håper på et like godt år i 1991.

Kvinesdal, februar 1991

Kenneth Trøelund
-leder-

TURER FOR 1991

Søndag 3 mars skitur fra Knaben til Eftestøl i sammen med F.O.T. evt. dårlig vær, søndag 10 mars.

Søndag 5 mai tur til Pæddeloftet i Herad.

Søndag 2 juni tur til Nekland og Gløvre.

Søndag 28 juli Olsokarr. på gamle Myglund.

Søndag 25 august sommentur for Agder Historielag.

Søndag 22 september tur til Frøytlandveten.

Alle turene vil bli annonsert og omtalt i Agder.

OBS. evt. endringer.

Adolfsen, Thale, Kvinesdal
Andersen, Amy, Kvinesdal
Backer Midtbøe, Finn, Flekkefjord
Berg, Astri Tønnessen, Ås
Biktjørn, Olav Berg, Kvinesdal
Birkeland, Tor, Kristiansand
Bjørneli, Arnt Ivar, Feda
Bjørneli, Ingrid, Feda
Breimoen, Arnt, Kvinesdal
Brulid, Aud, Kvinesdal
Bøgwald, Ester, Feda
Bøgwald, Svein, Kvinesdal
Dalane Folkemuseum, Egersund
Dugan, Inger Fjeld, Kvinesdal
Dunsød, Torbjørn, Kvinesdal
Eftestøl, Guttorm A, Fjotland
Eftestøl, Sverre, Kvinesdal
Egeland, Alv, Nesoddtangen,
Egeland, Helge, Vesterøy
Egeland, Johan, Kvinesdal
Egeland, Kirsten Knutsen, Kvinesdal
Egeland, Lars Emanuel, Kvinesdal
Egeland, Martin, Kvinesdal
Egeland, Olav S, Kvinesdal
Egeland, Simon Johan, Kvinesdal
Egeland, Steinar, Kvinesdal
Egenes, Otto, Kvinesdal
Egenes, Sonja, Kristiansand
Eiene, Snøfrid, Stavanger
Eiesland, Einar, Fjotland
Eiesland, Gunnulf T, Fjotland
Eiesland, Jakob B, Fjotland
Eiesland, Nils B, Kvinesdal
Eiesland, Tor Sigbjørn, Fjotland
Eilertsen, Alf, Kvinesdal
Erfjord, Anne-Berit, Kvinesdal
Eriksen, Asbjørn, Torød
Evelid, Dag T, Feda
Faret, Alf, Kvinesdal
Feda Skole, Feda
Festøy, Mildrid, Feda
Fundal, Jan Magne, Feda
Førland, Godtfred, Kvinesdal
Førland, Gustav, Kvinesdal
Førland, Jakob, Lyngdal
Gautestad, Bernt, Evje
Gilbertsen, Magnhild Hompland, U.S.A.
Gjemlestad Skole, Kvinesdal
Gjøvik, Knut, Feda
Glendrange, Kjell, Kvinesdal
Glendrange, Øyvind, Lillehammer
Granlund, Olav, Feda
Gullestad, Timmy, Stavanger
Guse, Aud, Kvinesdal
Gusevik, Arnfinn, Gausel
Gyland, Kåre, Kvinesdal
Gysland, Alf, Hægebostad
Hamre, Johannes, Kvinesdal
Hansen, Svein, Feda
Hansen, Tønnes E, Lillesand
Hansen, Åse Moi, Feda
Hanssen, Reidar J, Kristiansand
Haugland, Bjørg, Oslo
Haugland, Gustav, Kvinesdal
Haugland, Tonny G, Kvinesdal
Haugland, Toralf, Kvinesdal
Haukhom, Ingeborg, Flekkefjord
Helle, Andreas, Fjotland
Hidreskog, Gunnar, Kvinesdal
Hobbesland, Svein, Flekkefjord
Homme, Anne Turid, Oslo
Homme, Asbjørg, Kvinesdal
Høyland, Elias, Kvinesdal
Høyland, Olav, Voss
Håland, Arentz, Kvinesdal
Jerdal, Karen, Kvinesdal
Jerpseth, Liv, Oslo
Jerstad, Alf, Feda
Jerstad, Tor, Kvinesdal
Johansen, Laila, Kvinesdal
Johnsen, Einar, Stavanger
Johnsen, Stig Åknes, Morvik
Jortveit, Berit, Kvinesdal
Kleveland, Olav Arne, Evje
Kloster, Hans, Kvinesdal
Kloster, Harald, Kvinesdal
Kloster, Per, Raufoss
Kloster, Sverre, Oslo
Knaben, Edith, Fjotland
Knibestøl, Øyvind Artur, Kvinesdal
Kristoffersen, Arvid, Kvinesdal
Kvam, Ragnar, Danmark
Kvinesdal Bibliotek
Kvinlaug, Ivar, Fjotland
Kvinlaug, Stanley, Kvinesdal
Kvåle, Torigny, Sira
Larsen, Anders Mathias, Feda
Larsen, Kjersti Eline, Feda
Larsen, Lars Aase, Kvinesdal
Larsen, Torhild, Feda
Larsson-Fedde, Torbjørn, Farsund
Lauen, Gudbjørg, Hægebostad
Lien, Sigrid, Hægebostad
Liknes Barneskole, Kvinesdal
Lindfjell, Ingrid, Kvinesdal
Lindeland, Arve, Flekkefjord
Lohndal, Anstein Dyrli, Stord
Lohne, Anne Katrine, Feda
Løvdal, Helge Olav, Kvinesdal
Mathisen, Samuel, Kristiansand
Mjaaland, Sigmund, Kvinesdal
Moen, Lars, Fjotland
Moi, Andreas E, Kvinesdal
Myglund, Anna Oddbjørg, Fjotland
Myglund, Mildrid og Sigurd, Blommenholm
Myglund, Olav, Kristiansand
Myglund, Tor, Kvinesdal
Netland, Olav, Kvinesdal
Nielsen Aamodt, Helga, Grimstad
Nilsen, Alfred, Kvinesdal

Nygaard, Anne Erfjord, Bergen
 Næset, Wenche Moi, Kvinesdal
 Olimstad, Jakob, Kviteseid
 Olsen, Lars, Kvinesdal
 Olsen, Raymond, Kvinesdal
 Omdal, Arvid, Kvinesdal
 Omland, Arnold, Kvinesdal
 Omland, Arthur, Feda
 Omland, Atle, Kvinesdal
 Opdahl, Ingeborg, Søgne
 Pettersen, Egil M, Vågsbygd
 Rafoss, Thora, Kvinesdal
 Rafoss, Tor Audun, Kvinesdal
 Reiersdal, Olav, Kvinesdal
 Reiersen, Aud Sonja, Kvinesdal
 Reiersen, Karsten, Kvinesdal
 Reiersen, Randi, Kvinesdal
 Reiersen, Tordis Verås, Kvinesdal
 Risnes, Alv, Kvinesdal
 Risnes, Birger, Bø i Telemark
 Risnes, Sigbjørn, Kvinesdal
 Ro, Astrid, Kvinesdal
 Rob, Jan, Kvinesdal
 Rob, Sigvald, Kvinesdal
 Ryen, Gabriel, Kvinesdal
 Rødland, Samuel, Asker
 Røyseland, Jostein, Kvinesdal
 Sachs, Brigitte, Oslo
 Sagen, Inga, Kvinesdal
 Sand-Bakken, Knut, Flekkefjord
 Sandvand, Kåre, Kvinesdal
 Sandvold, Tale Moi, Egersund
 Seland, Per, Oslo
 Sigersvold, Dagny, Kvinesdal
 Sigersvold, Ståle
 Sindland, Karen, Kvinesdal
 Sindland, Anen, Hægebostad
 Sinnes, Kjell Magne, Kvinesdal
 Sira, Kolbjørn, Sira
 Sirdal Historielag, Sirdal
 Skjekkeland, Martin, Kvinesdal
 Skjævesland, Thorleif, Risør
 Skranefjell, Tobias, Lillesand
 Solberg, Signe, Kvinesdal
 Solås, Randi, Kvinesdal
 Stangborli, Hans Olav, Kvinesdal
 Staddeland, Lars, Kvinesdal
 Stuestøl, Magda, Lyngdal
 Svindland, Arthur, Feda
 Svindland, Kjell, Feda
 Svindland, Kåre, Kvinesdal
 Svindland, Sigurd, Flekkefjord
 Syvertsen, Andy, Kvinesdal
 Thomsen, Einar, Feda
 Tjørnholm, Ingvald, Kvinesdal
 Tjørnholm, Tor, Kvinesdal
 Tobiasen, Arne, Feda
 Tomstad, Marit, Flekkefjord
 Torkildsen, Borghild, Flekkefjord
 Torkildsen, Gunnar, Flekkefjord

Torkildsen, Ole Z, Flekkefjord
 Trøland, Kenneth, Kvinesdal
 Trølandshei, Martin, Vågsbygd
 Tveit, Hallgeir, Kvinesdal
 Tønnessen, Elisabeth, Kristiansand
 Tønnessen, Cerd, Kvinesdal
 Tønnessen, Grethe, Feda
 Tønnessen, Hans Olav, Lyngdal
 Tønnessen, Kirsten, Feda
 Unhammer, Ingvald, Kvinesdal
 Unhammer, Kåre, Kvinesdal
 Verås, Oddvar, Oslo
 Veraas, Øyvind, Kristiansand
 Vesterdalen Skole, Kvinesdal
 Voilestøl, Ingeborg, Fjotland
 Øksendal, Torbjørn, Våler i Soler
 Øydne, Anna Elisabeth, Kvinesdal
 Øydne, Olav, Hægebostad
 Aagedal, Anne Mary, Kvinesdal
 Aamodt, Alf Inge, Kvinesdal
 Aamodt, Harald, Kvinesdal
 Aamodt, Sara Grethe, Oslo
 Aarli, Gullborg, Fjesanger
 Årli, Ragna, Kvinesdal
 Aase, Lars, Kristiansand

"..... haver fest en liden Ødegaard paa Heden..."

Noko om busetnad i marginale område av Kvinesdal sokn på 1600-talet.

I Vest Agder finst det ein del gardar med namn som endar på -støl, og hovudmengda av desse ligg i dei vestlege områda av fylket. Kvinesdal sokn har 15 gardsnamn på -støl, soknene Kvås, Hægebostad og Eikjen til saman 10-12, Fjotland sokn 3-4 og Gyland 5. Derimot finst det få -stølnamn i soknene ut mot kysten. Nes sokn har berre Fodnestøl og Hidra sokn Dåstøl. Dei oppgjevne tala på -stølnamn gjeld gardar som har eller har hatt fast busetnad gjennom eit langt tidsrom, dvs. 2-300 år i alle høve.

Særmerkt for -stølgardane ved sida av konsentrasjon i vestlege og indre område av fylket, er at dei fleste ligg inn på heiane, til dels høgt over havet og i kupert lende. Vegen til kyrkja og tingstad kunne vera både lang og tung i eldre tid då det korkje fanst kjørevegar eller bruer.

I den tidligare Liknes sokn har me følgjande gardar med namn på -støl:

Dyrstøl (namnet blei i 1700-åra forvrengt til Dyrstad)

Båsstøl (i matrikkelen finn me rette namnet Oseland)

Holmestølen (ligg i ytre enden av Røydansvatnet)

Heiestøl, Berstøl, Kalstøl, Audalstøl, Ystestøl og Herrestøl.

(Desse ligg på Austheia)

Hellestøl (ved Hompland)

Bjåstøl med Hellestøl.

Solbjørstøl

Knarvestøl

Hetlestøl (på heia vest for Øvre Øya)

Naturgrunnlag og gardsproduksjon.

Det gamle jordbruket i Agderbygdene omfatta åkerbruk og husdyrhold med føremål sjølvforsyning. Før potetdyrking kom i gong (kring 1800), måtte folk satsa på å avla så mykje korn som ein kunne skaffa gjødsel til. Då var det avgjerande med store utslåtter slik at det kunne haustast nok høy til å halda liv i buskapen

gjennom ein lang vinter. Som andre heiegardar hadde -stølgardane tolleg store vidder, men mykje av arealet var lite skikka til utslåtte. Dessutan måtte ein ha tilstrekkeleg stor bumark. Men det gamle utmarksbruket kravde ikkje berre store areal, for både utmark og bumark måtte vera av god kvalitet. Med få unntak må det seiast at boniteten var mindre bra, for heiestrekningane var dominert av lyngheiar, myrar med romegras og bakkar der finnskjegg var hovudgrasarten. Det var heller ikkje flust opp med velskikka åkerland på alle -stølgardane. Det var lite morenejord og humusblending og berggrunnen er stort sett gneistypar, som gjev lite og sur jord. Mange gardar var skoglause, og torv måtte erstatta brenneveden. Om naturgrunnlaget for -stølgardane jamt over var dårlegare enn for andre heiegardar (t.d. -landgardane), så var det sjølvsagt unnatak. Mange av desse gardane hadde gode fiskevatn og store moltemyrar, tilgang på bær og småvilt m.v. Truleg får me betre tak på levevilkåra for folka på -stølgardar når me dreg inn opplysningar frå kjelder på 1800-talet.

1802 "Ystestøl - har een Opsidder som saar $1\frac{1}{2}$ Tønde Korn, avler 4-5 Fold, $\frac{3}{4}$ Tønde Potates, avler 5 Fold, føder 5 Kjør og 10 Faar, Torvmyr til Ildebrønsel, ingen Skov, maa male hos andre, i kolde Aar avles lide og næsten uspiselig Korn, da Gaarden ligger høit paa Heien."

"Bjaastøl.... har 4 Opsiddere som til sammen saar $4\frac{1}{2}$ Tønde Korn, avler 5-6 Fold, $\frac{3}{4}$ Tønde Potates, avler 8 Fold, føder 6 Kjør og 24 Faar og Gjede. Har fornøden Ildebrensel..

"Hellestøl (ved Hompland)..... har een Opsidder som saar $2\frac{1}{2}$ Tønde Korn, avler 6 Fold, $\frac{3}{4}$ Tønde Potates - 10 Fold, føder 3-4 Kjør og 16 Faar."

Desse statistiske opplysningane bør me vera noko skeptiske til, for dei synest vera minimumstal. Oppgåver over avling og husdyrhald syner større tal i 1808. Då hadde huslyden på Ystestøl 14 kyr og 24 sauer. Audalstøl hadde 1 hest, 10 kyr og 32 sauer. (2 huslydar på denne garden i 1808) Ein reknar taloppgåvene frå 1808 for å tilsvara realitetane betre enn dei frå 1802.

Me skal også sjå på jordbruksteljinga frå 1866, som er utførleg og påliteleg. Det var på den tid at folketalet i Kvinesdal nådde høgdepunktet og busetnaden var tettare enn i tidlegare tider.

Utdrag av "Beskrivelse over de matrikulerede Eiendomme"
1866, -stølgardar i Liknes sokn.

(td = tønne)

Gard	Utsæd	Avling	Husdyrhald	Bruksdeling	Merknader
Dyrstøl	8½ td havre, 22 td 9 td poteter, 15 td		1 hest 12 kyr 16 sauer	2 bruk	Ikkje brensel bruker torv
Båsstøl	3 td havre, 14 td 4 td poteter, 20 td		4 kyr 8 sauer	1 bruk	Ikkje brensel bruker torv
Berstøl	Ikkje åkerbruk		Har fórt til 6 kyr	2 bruk	Ikkje brensel bruker torv "Ikke beboet"
Kalstøl	4 td havre, 14 td 4 td poteter, 16 td		4 kyr 12 sauer	1 bruk	Ikkje brensel bruker torv
Ystestøl	Ikkje åkerbruk		Har fórt til 4 kyr	2 bruk	Ikkje brensel bruker torv "Bruges som Ødegaard"
Audalstøl	4½ td havre, 16 td 9 td poteter, 34 td		9 kyr 22 sauer	2 bruk	Ikkje brensel bruker torv
Herrestøl	Ikkje åkerbruk	"Kan føde 5 Kjør"		1 bruk 3 parsellar	Ikkje brenneved
Heiestøl					"Gaarden er ubeboet. Høets Avling drives på Vinterføre at Eieren til Egens Sogn, til Gaarden Hobbesland, hvor han er beboende. Er beliggende paa Heden saa høit at Korn ikke kan dyrkes til Fordel. Gaarden er mere end almindelig tungbrukt".
					Garden er i 1866 stroken or matrikkelsen og oppført under Moi. Heiestøl er såleis ikkje å regne som sjølvstendig gard.

Holmestølen	Denne vesle garden er også ute av matrikkelen, men det er ikkje opplyst at han er gått inn i Røydan.			
Hetlestøl	(som ligg oppe i heia vest for Øya) er heller ikkje sjølvstendig gard i 1866, men redusert til utslåtter som to bønder på Øya eig. Det kan produserast høy til 1 kyr og 2 sauer.			
Knarvestøl	..." er ubeboet, men eies og bruges af Oppsiderne på Gullestad efter Skyld".			
Bjåstøl	3/4 td bygg, 4 td 8½ td havre, 50 td 12 td poteter, 60 td	12 kyr 32 sauer	4 bruk	Har brensel "Gaarden er mere end almindelig godt dyrket".
Hellestøl	Er i 1866 slått saman med Bjåstøl, og såleis ikkje lenger sjølvstendig gard.			
Solbjørstøl	3½ td havre, 13 td 3½ td poteter, 20 td	4 kyr 12 sauer	1 bruk	Har skog til ved.
Hellestøl (ved Hompland)	1/4 td bygg, 4 td 3½ td havre, 16 td 5 td poteter, 30 td	1 hest 16 sauer	1 bruk	Har skog til brensel og litt tømmer å selja.

Av dei tidlegare 15 sjølvstendige -stølgardane blei 8 avfolka ut over første halvparten av 1800-talet, nokre jamvel i slutten av 1700-åra. Dei gardane som var i drift 1866, har pr. bruk korn- og potetavlingar og eit husdyrhald som gjennomsnittleg av bruka i sokna elles. Bjåstøl skil seg ut som likeverdige med dei gode dalegardane.

Gardsnamn og fornminne som kjeldar til gardshistoria.

Før me går over til å drøfta nærmare busetnadsproblem som er knytte til -stølgardane, skal me kort sjå på -støl namna som gardsnamn og kva språklege tilhøve kan fortelja. Grunnordet -støl, gamalnorsk form stodull, tyder stad der husdyra samlast til mjølking, dvs. mjølkeplass. I vestnorske målføre blir framleis støl brukt i si opphavlege tyding.

Men det vanlege er at støl (støle, støyl) har blitt synonymt med sæter, dvs. stad der ein held til sommarstid med husdyra og driv mjølke- og osteproduksjon.

Fyrsteleddet i -stølnamna varierer, men er oftast lett å tyda. Ei stor gruppe fyrsteledd er natur- eller terrengnemningar, t.d. berg-, holme-, hei-, li-, knip-, hom-, fidje-, osv.

I denne gruppa kan me også ta med hettle- (dvs. stad der det veks hotl eller hassel), birke- (der det veks bjørk) og bjå(r)- som er genitiv av bø-.

Nokre fyrsteledd har tilknytting til personar og dyr: Øystein, Bård, Eirik, dyr (elg, hjort), bjørn, ross- (= hest), og andre syner til hopehav med grannegardar, t.d. Solbjørstøl, Hauglandsstølen og fleire.

Endeleg kan fyrsteleddet vera eit karakteriserande ord som inneheld ei vurdering av garden: kald-, mygle- (= stor), knarve- (= kupert).

Til denne gruppa av fyrsteledd kan me truleg også rekna ord som herre-, frue- (ikkje kjent som -stølnamn på Agder, berre terrengnamn, t.d. Fruefjellet). Det er ord som uttrykker ros eller rangering.

Audalstøl har eit samansatt fyrsteledd, aud- og dal-, og det er både lokalisierende og beskrivande: den aude (folketome ?) dalen. Så skal me på denne bakgrunnen sjå på kva -stølnamna i Kvinesdal tyder, eller rettare koma med framlegg til tolkingar av desse.

I tillegg til genuin og tradisjonell uttale vil me jamføra med dei skriftformene som er overleverte frå eldre tid. Dei skriftlege namneformene er svært unge, stort sett fra 1594 og ned til 1660-åra. Den eldste -stølgarden som dukkar opp i kjeldene, er Dyrstøl, som i eit dokument frå 1560 er skriva Dyrestølen. Her bør me særleg leggja merke til den bundne forma av gardsnamnet. Dette er også tilfelle med eit par andre -stølnamn i Agderbygder som finst i kjelder frå før 1620. Elles har dei sentrale kjeldane frå 1600-åra -stølnamna i ubunden form: Berstøl, Hellestøl osv. (Såleis skattemanntalet 1647, Landkommisjonens jordebok 1661, fute- og prestemanttala 1664 og matrikkelen 1665).

Den lokale uttalen av stølnamna er utan unntak ubunden form.

(Jfr. O. Rygh: Norske gaardnavne band 10, frå 1912)

Dette spørsmålet kjem me attende til. La oss så freista å tyda -stølnamna i Kvinesdal.

- Dyrestølen/Dyrstøl - der dyr (hjort, rådyr, elg) held seg.
- Båsstøl - fyrsteleddet inneheld mest truleg mannsnamnet Bår(d). Men også bard = kant, fjellkant, gjev meining slik terrenget ved garden er.
- Berstøl - bergstølen, staden omgjeven av berg.
- Kalstøl - den kalde stølen. Å tolka kal- som kalv er lite rimeleg. Særskilde stølar for kalvar og småfe er ikkje kjende. Ein støl var for heile buskapen.
- Ystestøl - etter O. Rygh er uttalen (1912) øsstestøl, medan skrivemåten 1647, 1668 og 1723 er Østenstøel. Det er då rimeleg å tru at fyrsteleddet er mannsnamnet Øystein. At "Østen" går attende på gamalnorsk øfsti- (= øvste) er nok språkleg mogeleg, men då må det ha vore ein nedstestøl. Ein slik er ikkje kjend som referansepunkt.
- Audalstøl - stølen i den audslege dalen. Det er den enklaste tolkinga, for Ryghs tanke om at fyrsteleddet inneheld eit elvenamn (må i tlfelle vera namn på ein stor bekk) vil eg avvisa. Det er vel ikkje bekken/vassdraget som gjev området sitt særpreg, vil eg tru.
- Heiestøl - stølen på eller ved ei hei.
- Herrestøl - fyrsteleddet herre- gjev ein rosande omtale av området. Det kan vera ekte ros (verdifulle og større beite) eller ironi (her er det karrige levekår)
- Bjåstøl - Bjå- er truleg ei bøningsform av bø (den gamalnorske genitiven var bjår, samandrege av bøjar) Bø tyder oppdyrka jord under ein sentral gard. Området kan t.d. i vikingtid/merovingartid ha høyrte til Rafoss).

- Hellestøl - truleg heller eller helle. Hellestøl på Øyeheia er også skriven Hetlestøl, som er treslaget hassel eller hotl i målføret.
- Knarvestøl - ordet knarv tyder eigentleg at noko går seint og smått. I fjellområdet mellom Dyrli og Kvina finst eit bratt, steinfylt område som heiter Knarvestykkjet. Knarve- siktar sannsynlegvis til bratt og kupert terreng.

Som før nemnt er ikkje mellomalderformer av -stølnamna kjende. Dessutan er tydinga av namna stort sett grei. I eldre kjelder finst nokre få -stølnamn i bunden form. Dessutan opptrer ein -stølgard med dobbelt namn, nemleg Båsstøl, som i matriklane alltid heiter Oseland (skrivemåten varierer). Om andre -stølgardar har skifta namn, veit me ikkje, men det er ikkje usannsynleg.

Når det gjeld fornminne (dvs. gravhaugar, funn av arkeologisk materiale), så er ikkje slike kjende frå -stølgardane. Korleis skal me tolka dette? Det er tenkjeleg at fornminna er bortkomne eller øydelagde ved dyrking - eller ikkje komne for dagen enno. Det er så vidt eg kjenner til, ikkje teke fosfatprøver eller utført pollenanalyser på desse gardane for å avgjera om det har funnest fast busetnad i før-kristen tid.

Det mest nærliggjande forklaringa er at -stølgardane må vera nye gardar som er rydja frå slutten av 1500-åra, og særleg i fyrste halvdel av 1600-talet. Derfor finn me dei berre i skriftlege kjelder frå denne perioden, i manntal, jordebøker og matrikkelverk o.a. Også sjølve namnetypen støttar denne oppfatninga. Det gjer også fråveret av fornminne. Men ei slik forklaring er langt frå problemfri.

Kva ligg bak utvidinga av busetnaden i 1600-åra?

Ein gong i slutten av 1550-åra blei gardgrensa mellom Gusa og Dyrli gått opp og slegen fast. Frå denne grensa gjekk lagrettesmennene mot sør "och funde Vy een stöll och haffuer veret vetter bollig udj gamell tid, som kallis Dørestøllen" (dvs.: og fann vi ein støl og har vore vinterbustad uti gamal tid, som kallast Dørestølen).

Denne opplysninga finn me i det førnemnde dokumentet, som blei skrive på ydre Eigeland 13. januar 1560. Dyrstølen er ein nedlagd gard eller øydegard, som må ha hatt eit anna namn. Sidan denne garden etter jordeboka (eigedomsregister) frå 1618 tilhørde Liknes kyrkje og derfor overdregen til kyrkja før reformasjonen, må Dyrstøl mest sannsynleg ha vore i drift når det skjedde. Det er urimeleg at kyrkja fekk ein støl i gåve eller ved kjøp. Overdraginga må derfor ha gått føre seg i høg mellomalderen, gjerne tidleg i 1300-åra, og sidan både Staddeland og Båsstøl (rette namnet er Oseland) også hadde Liknes kyrkje som eigar, kan det tenkjast at kyrkja har fått ei større testamentarisk gåve, kan hende av ein stormann heimehøyrande i Kvinesdal.

Sidan Dyrli og Gusa i 1500-åra hørde til ydre Eigeland, og me veit at der budde det ei stormannsøtt i slutten av 1200-talet (sjå det dokument frå 1292 som er attgjve i bygdeboka band 3) kan denne øtta stå bak overdraginga.

Dyrstøl - rette gardsnamnet er kome bort - er så blitt avfolka ein gong i seinmellomalderen og sannsynlegvis rett etter 1349, då Den store Mannedauden og ei rad epedemiar seinare i det hundreåret tok livet av over halvparten av folkemengda i landet.

Dei attlevande samla seg på dei beste gardane i bygdene, og utkantane blei liggjande folketome - men brukte til utslåtter og stolar. Denne nye funksjonen skapte etter kvart -stølnamna, medan dei rette gardsnamna gleid ut av minnet.

Berre kyrkjelege institusjonar greidde, fordi dei førde eigedomsregister, å halda oppe gardsnamna saman med eigedomsretten, men ikkje i alle tilfelle.

Gardsnamnet Oseland heldt seg i matriklar og jordebøker, men folk gløynde det og brukte namnet Båsstøl. Derimot gjekk det rette namnet på Dyrstøl tapt. Forklaringa kan vera at dette gardsnamnet var gløymt då biskopen sette opp den store jordeboka som ein kallar "Grågås".

Både han og andre geistlege som utarbeidde register over eigedommar tilhøyrande kyrkjelege institusjonar, hadde problem med å få slått fast eigedomsretten og prova at kyrkja hadde heimel. Når sjølve dei gamle eigartilhøva delvis blei utviska i nedgangstida (cirka 1350 - 1500), var det ikkje underleg at også gardsnamnet

Båsstøl

gjekk tapt og -stølsnamnet kom i staden.

Eit anna indisium på at Dyrstøl er ein mellomaldergard (eller endå eldre) med øydetid bak seg, skal her nemnast. Mellom Gusa og Dyrstøl ligg ei utslåtte som heiter Øygarden, og like ved heimejordet på Dyrstøl er der ein liten dal eller klove.

Namnet på denne er Øygardsglova.

På Kvinesheia har me garden Øygarden - matrikkelen kalla "Lille Nordhelle". Alt tyder på at det gamle gardsnamnet her er borte, for matrikkelnamnet er tydeleg eit konstruksjonsnamn, som berre har vore og er papirnamn, jfr. Skjerli, som i matrikkelen heiter "Lille Åse".

Øygarden - dvs. den øyde garden, er såleis direkte vitnemål om nedlegging av gardar og samantrekking av busetnaden i ei bygd. I seinmellomalderen blei i Kvinesdal som elles i alle norske bygder, ei rad gardar liggjande folketome i mange generasjonar. Dei fleste er å finna i periferien av det sentrale busetningsområdet. Etter undersøking frå 1974 (publisert i årsskrift nr. 52 for Agder Historielag) hadde Liknes sokn i mellomalderen minst 102 gardar, og i overkant av 60% av desse blei øydegardar. Dette er nokså normalt for landsgjennomsnittet og avspeglar ein nasjonal katastrofe. Me har omtalt to -stølgardar som øydegardar. Kva med dei andre med namn på -støl ?

Er alle -stølgardane gamle bustadeiningar frå mellomalderen ?

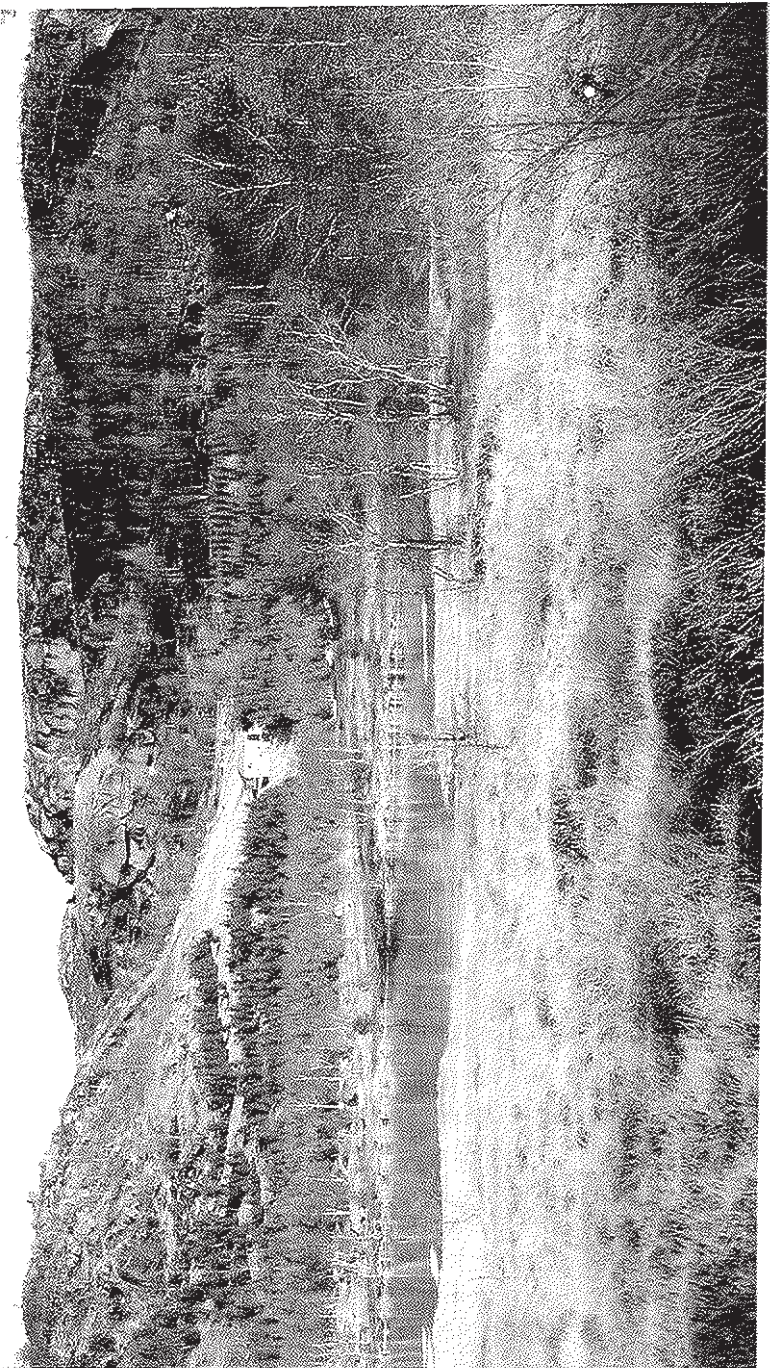
Sidan -stølgardane for det meste er høgtliggjande heiegardar på karrig naturgrunnlag, kan ein del av dei vera oppdyrka i nyare tid, dvs. i 1600-åra. Bortsett frå Dyrstøl møter me dei fyrst i skriftlege kjelder litt ut i 1600-åra. Desse kjeldene er skattemanntal (det eldste frå 1594), opplysningar om bygsling i rekneskaper for Lista len og jordebøker (dvs. register over fast eigedom). Ut frå opplysningar i dette tilfanget kan me så nokonlunde slå fast tidspunktet for busetnad på -stølgardane:

Dyrstøl kom i drift som sjølvstendig gard i 1580-åra.

I brukar. Eigar av garden var Liknes kyrkje.

Båsstøl (Oseland) fekk brukar like etter 1600. I lensrekneskapen er opplyst (1613-14) at "Asbjørn Olufsson haffuer fest (dvs. bygsla) en liden Ødegaard paa Heden ved Nafn Oseland".

Også denne garden høyrde til Liknes kyrkje.

Oudalstøl

Nemninga "ødegaard" er ikkje problemfri, for styresmaktene brukte også ordet i skatteteknisk meining. Gardane blei ut over 1600-åra skattlagde som fullgardar, halvgardar og "ødegaarde". Den siste gruppa hadde lågast verdi (skyld under 2 huder) og betalte minst skatt. Me må derfor skilja mellom øydegard som opplysning om folketome gardar og som skatteteknisk nemning. Når det er tale om "Ødegaard paa Heden", held eg det mest rimeleg å oppfatta uttrykket som likt med "folketom gard på heia", reell øydegard. I denne samanhengen kan nemnast at øydegardane blei nytta, helst av bønder på grannegardar, til utslätte og beite. Etter slik bruk i generasjonar var det rimeleg at brukarane hevda ein slags eigeomsrett til øydegardane, og oppfatta dei som "underliggande" sine gardsbruk. Men nett i dette tidsrommet kom styresmaktene fleire gonger med påbod om at bønder som disponerte "underliggende Ødegaarde", plikta å bygsla dei bort til folk som ville slå seg ned på slike og rydja dei. Når eigaren var krona, kyrkjelege institusjonar eller adelsætter, var han sjølvstendig interessert i å få øydegardane i drift, for det tydde inntekter i form av landskyld, første- og tredje års "tage" eller avgift. Etter kvart som gjenryddinga av dei nedlagde gardane skreid fram, og det offentlige auka "skylda" (verditaksta), fekk staten større skatt av dei. Som kjent blei skatten utrekna etter skylda på garden. Så lenge øydegardane låg som underbruk, var skylda svært låg, 1 kalveskinn eller 1 engelsk (1 penny). Rydningsmannen fekk skattefridom i nokre få år, så blei skylda auka til 3 eng. og snart dobla - til 6 eng. eller ½ hud. Snøgg auke i skyld er eit indisium på at garden skriv seg frå mellomalderen eller frå førhistorisk tid. Mellom -stølgardane er Dyrstøl og Bjåstøl døme på dette.

Holmestølen blei rydja omkring 1620, for då heitte brukaren Sivert Holmestøle (manntalet 1623). Garden fekk ei kortvarig historie som sjølvstendig driftseining. Bispestølen var eigar av Røydan, men gjorde i 1668 makeskifte med prosten Peder Søfrenssøn Godtzen. Dermed kom Røydan på private hender. Truleg har eigarane av Røydan hatt mest bruk for Holmestølen til slätte og beite, for denne garden sluttar å eksistere som sjølvstendig driftseining før 1700 i alle høve. Kor vidt han til tider kan ha tent til husmannsplass, har eg ikkje undersøkt.

Berstøl er ikkje nemnd i kjeldene før 1647. Då var garden eigd av brukaren og hadde ½ hud i skyld - som Båsstøl. Det kan tyda på gjenrydding like etter 1600.

Kalstøl var krongods, og bortbygsling er kjend frå 1653. Skylda var då 4 kalvskinn, og då kan me gissa på at garden fekk ein rydningsmann kring 1640 eller noko etter. Til dess hadde Kalstøl vore underbruk for bøndene på ydre Haugland. Same skyld i 1661.

Ystestøl (Østestøl) var krongods og hadde i 1647 4-3/4 eng. i skyld. Bortbygsling nemnd i 1625 og då utskild frå Steintland. I 1661 er skylda auka til 8 kalvskinn (likeverdig med 8 eng.)

Audalstøl var krongods og hadde i 1647 6 eng. i skyld. Det skulle tyda på at første rydningsmannen tok fatt tidleg i 1600-åra. Før den tid har Steintlandsbønder hatt garden som underbruk.

Herrestøl, krongods som overnemnde gardar og bortbygsla 1625. Skylda var i 1647 6 eng., og det same i 1661.

Tidleg på 1600-talet får me såleis ein heil invasjon av nyrydningsmenn på den høgtliggjande nordlege delen av Austheia. Nye heimar reiser seg i eit marginalområde, og alle desse gardane har namn på -støl. Kvifor skjer det ein slik utviding i marginalområdet ?

Forklaringa trur eg er grei nok; for det fyrste aukande folketal ut etter 1500-talet og trong for eit levebrød. Det fanst mange øydegardar i bygda, og desse blei rydja i tur og orden. Dei øydegardane som låg lagleg til og hadde godt naturgrunnlag, fekk fyrst rydningsmenn. Etter kvart måtte folk ut i marginalområda. Men før det - eller samstundes - skjedde det ei bruksdeling på gardar i drift. Der det fanst 1 brukar, kom det 2, og der det var 2, fekk ein snart 4. Jordeigaren bestemte denne utviklinga, og dessutan var det naturleg at nære slektningar delte garden. Til dømes hadde Dyrstøl tre brukarar i 1661, Båsstøl to og Bjåstøl 3 (1647). Det aukande folketallet blir kanalisert i bruksdeling og busetjing i marginale strok av bygda. Dei attverande -stølgardane, bortsett frå Heiestøl, ligg i den vestlege delen av bygda. Dei har også eit anna fellestrekk: eigarane var bønder på nærliggjande gardar.

Heiestøl hadde i 1647 ein brukar og skylda var 3 eng. Eigaren budde på Espeland. Truleg er denne garden gjenrydja i 1630-åra.

Bjåstøl hørde under ydre Røynesdal (dette gardsnamnet er omlaga til Røynestad). Denne garden har i 1623 ein brukar, som truleg er eigar. Her skjedde tidleg ei bruksdeling: i 1645 var der 2 bruk, i 1647 3 stk. og sameleis i 1661. Skylda på Bjåstøl syner snøgg auke - var alt i 1647 på 1 hud (12 eng.). I 1661 var dei tre oppsitjarane på Bjåstøl sjølveigarar. Dette er lettast å tolka på den måten at rydningsmannen har høyrte heime på Røynesdal, og at det er slektningane som har delt opp garden, for di denne har vore stor og god nok til å gje fleire levebrød.

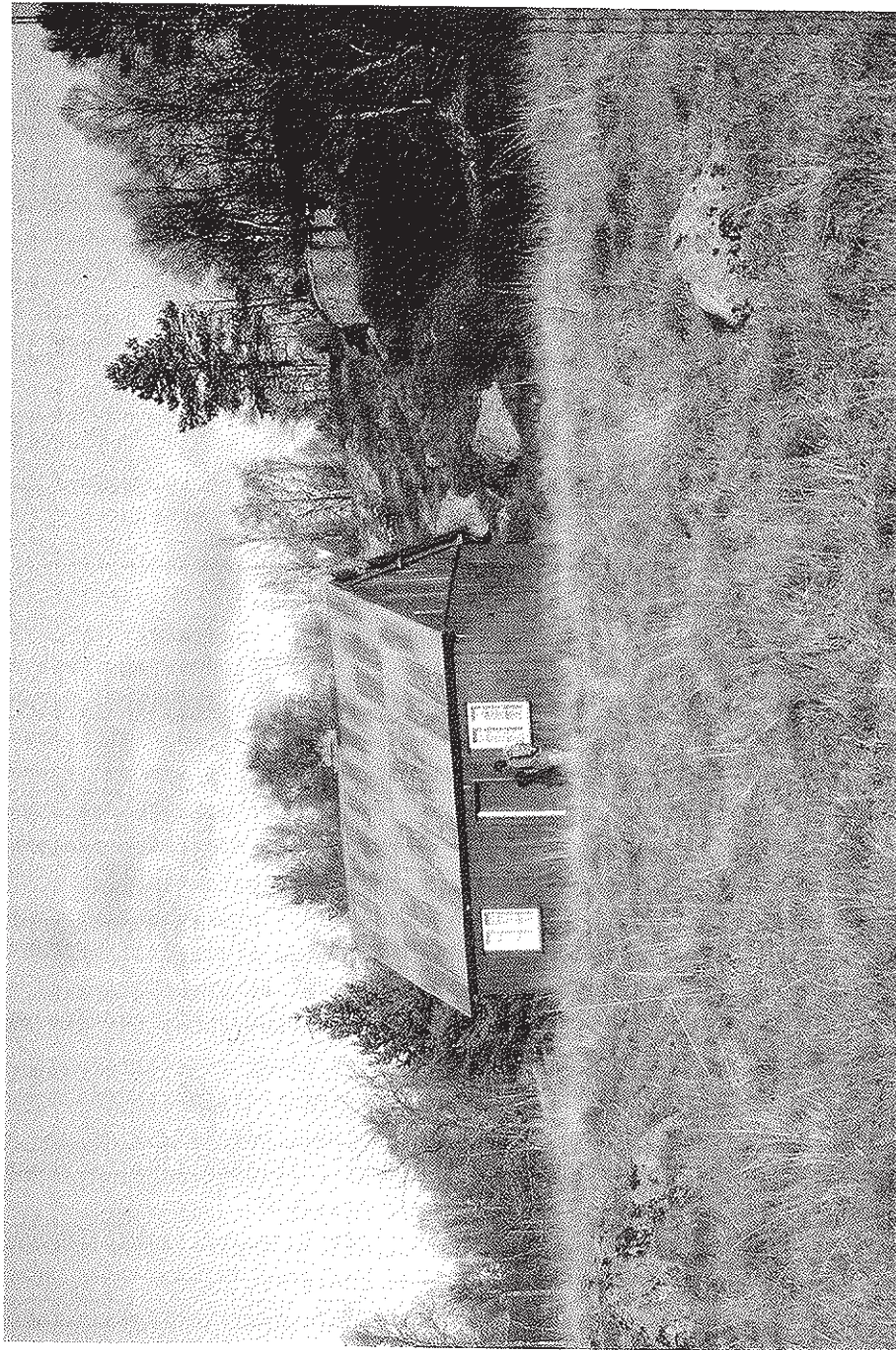
Hellestøl (grannegard til Bjåstøl) hadde i 1661 3 kalvskinn i skyld og var sjølveige. Garden er ikkje oppført i skattematrikkelen 1647, og han er derfor sannsynlegvis gjenrydja etter 1640, truleg av Røynesdalfolk sidan brukaren er eigar.

Hellestøl (grannegard til Hompland) blei skild ut frå Hompland i 1665 og fekk eiga skyld $\frac{1}{2}$ hud samstundes som ein brukar slo seg ned på garden. Men bøndene på Hompland hadde brukt Hellestøl til slåtteland og beite. Det var son til ein av brukarane på Hompland som blei fyrste rydningsmannen. Både Hompland og Hellestøl var bondegods, dvs. velstående bønder - dei heldt til i andre bygder - var eigarar. Slike private jordeigarar var stundom lite interessert i å bygsla bort underliggjande øydegardar, for då auka skylda eller verdien, og dette var grunnlaget for skatten. Nett dette tilhøvet kan vera forklaringa på at Bjåstøl og både Hellestølgardane, som både hadde skog og låg gunstig til, blei sjølvstendige gardar seinare enn dei karrige krongodsgardane lengst nord på Austheia.

Solbjørstølen blei også seint folkesett, hadde 1 brukar i 1664 og skylda var då 3 eng. Ho kom heller aldri høgare, for her er det atter tale om ein liten og høgtliggjande heiegard.

Både Knarvestøl og Hetlestøl representerer marginal busetnad på Vestheia og fekk berre ein kort periode som sjølvstendige gardar.

For ein del av dei omtala -stølgardane er det klare eller nokonlunde klare kriterium på at dei er mellomalderlege eller eldre, og at dei har mista sine opphavlege namn. Men for 4-5 gardar kan det henda at dei frå fyrst av berre har vore stølar, til dømes utvikla fra 1500-åra. Me har ikkje anna enn indisiar å byggja på.

Hellestøl

Dyrstad

Særleg kan ein vera skeptisk til -stølgardane som ligg høgt over havet og i karrig natur. Var tilgangen på dyrkande jord i mellomalderen så liten at folk blei tvinga til å slå seg ned på slike ugjestmilde stader ?

Kunne ein livberga seg når kornavlinga fraus bort ?

Kan henda var tilhøva annleis enn me tenkjer oss i dag. Moderne klimaforskning har påvist at frå 900-åra og fram til omlag 1300 var klimaet i Norden mildare enn i nyare tid. Dei kunne til dømes dyrka korn på Island. Det er tenkjeleg at dei områda der -stølgardane i Kvinesdal ligg, ikkje var så marginale eller karrige i tidleg mellomalder, slik at det var liten kvalitativ skilnad på ein stølgard og -landgardar (eg held det ikkje for heilt usannsynleg at -stølnamna er opphaveleg -landgardar).

Til dømes kan det ha vore nokø særleg kvalitetsskilje på Båsstøl og Dyrstøl samanlikna med Førland, Staddeland eller Steintland ? Det er etter mitt skjøn ikkje urimeleg å rekna dei fleste -stølgardane i tidlegare Liknes sokn for å vera rydja i mellomalderen, og at dei opphaveleg kan ha hatt gardsnamn på -land (jfr. overgangen Oseland - Båsstøl). Det er slege fast at storparten av -landgardane blei til i perioden ca. 600 - 1000. Agder er kjerneområdet for desse gardane.

Men ut frå det kjeldematerialet me i dag rår over, kan det ikkje etablerast sikre kjenneteikn på mellomalderstatus for alle -stølgardane. Kan henda kan fosfatprøver og pollenanalyser føra oss inn på tryggare grunn.

Anstein Dyrli Lohndal

kjelder og merknader.

Gardsnamna har eg stort sett skrive etter tradisjonell seiemåte, jfr. også O. Rygh: Norske gaardnavne, band 10 (Lister og Mandal amt) Dei fleste kjeldene er nemnde i den samanhengen dei er nytta. Det er manntal (det eldste frå 1594) og jordbøker (1604-05, 1620, ca. 1617 og 1664), protokollen over Jordafgiften 1802 og matrikkelførearbeidet frå 1866. Av diplomtilfanget har eg nytta i fotokopi to brev - det eine frå 1292, det andre frå 1560. Nokre opplysningar har eg henta frå kjeldesitat i band 1 og 2 av Kvinesdal bygdebok. Her har eg ikkje hatt høve til å kontrollera opplysningane.

EIN TUR LANGS ÅNA.

For cirka hundre år sidan var åna ein viktig transportvei og ga rikt fiske. Då var det sikkert ein masse namn som nå er borte. Vi skal her nemna nokre som ennå er i bruk.

Vi tenkjer oss at vi ror oppover åna, cirka 3 kilometer. Elva heitte og heiter Åna i dagligtale. Kvina var namnet på dampbåten. Vi skal halda oss på austsida med eit par turar over på Øyesida. Vi startar tvers overfor Tinfos, der store kraftlinjer går over. Nedunder ein stupbratt fjellskrent ligg (1) SEBRAMSHELLAREN (eller Sebrandshellaren). Her er tørt, og krabbe- og hummarteinar har vore laga.

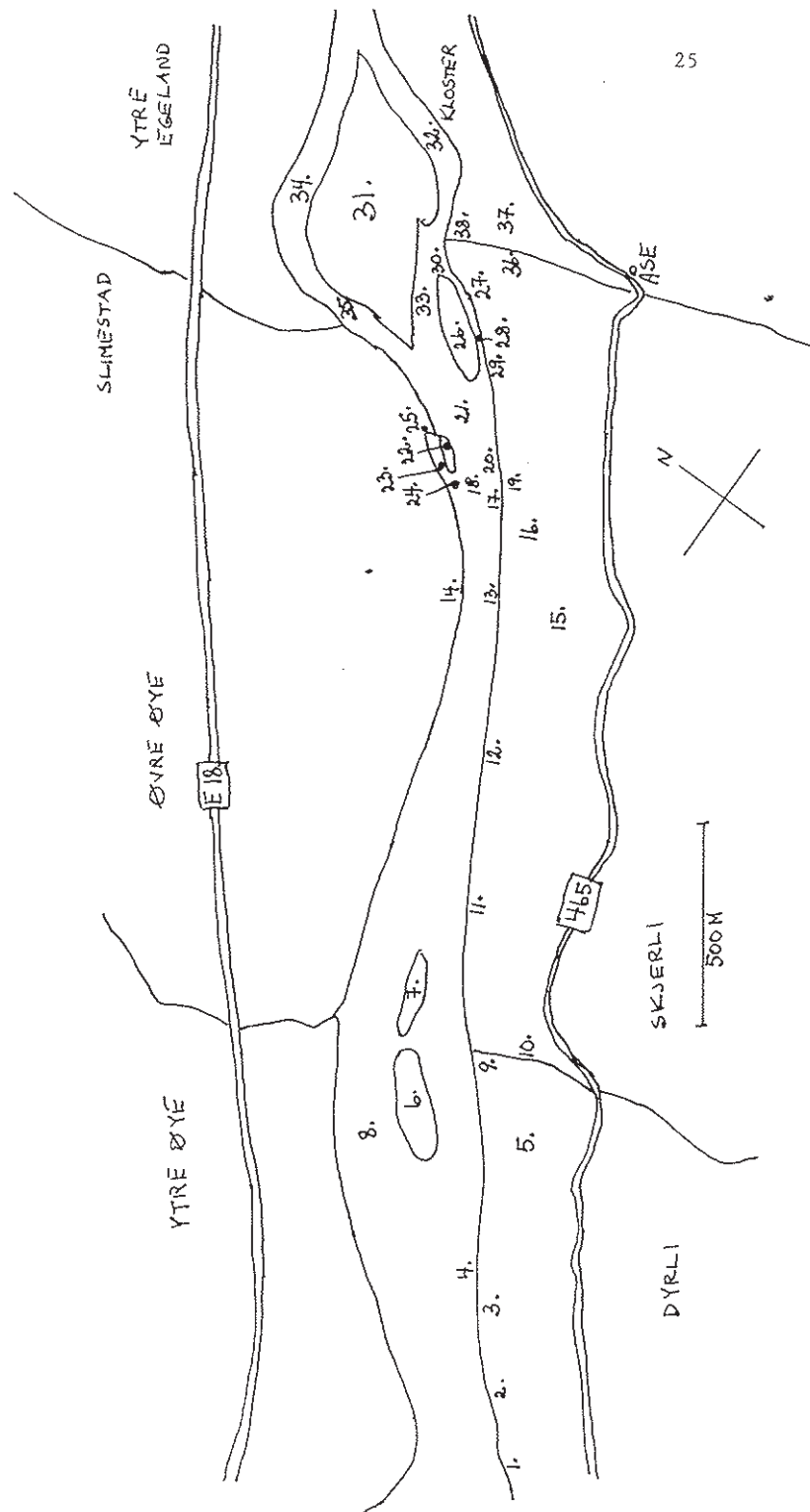
Ror vi oppover, kjem vi først til (2) LITLA UTFORSBERGET og så til (3) STORA UTFORSBERGET. Her kan ein ikkje gå langs åna. Vidare kan ein gå heilt til Kloster.

(4) LAHELLA er ein flat stein i åna.

Vi kjem til ei stor ur med flotte gamle steinhagar oppover. Her går (5) ØYERDALEN (eller Urdalen), ein bratt dal der ein kan gå opp til Dyrli. Halvvegs opp til Listaveien er tidligare slåter med murar etter tre løer.

Øyeøynene heiter på Øye (6) STORØYNA og (7) LITLØYNA. Rett vest for Storøyna var (8) KYRA (eller Kyra a Foss). Dette var ein stor stein som blei skoten sund av laksefiskarar.

Rett søraust for Litleøyna, med bekken, ligg murane etter (9) RISÅEN TREVAREFABRIKK, ein fabrikk som var i drift cirka 1900. Dei laga blant anna stolar. Aksjeselskapet som sette i gang fabrikkjen, gjorde avtale med Jakob Gabrielsen Åseland som då åtte Båstøl. Dei fekk stemmerettar og sette opp stem i Raulivannet. Den fint mura stemmen kan ein sjå rett med sida av den nye Staddelandsveien. Vannet som renn om Heimrattjødna i Båstøl og Holmevannet kjem ned til åna i (10) STEGGJEBEKKEN. Dette sa folk på Skjerli. På Øye heiter den Skjerlibekken. I Dyrli marka ned mot Skjerli heiter den Risåna. Denne store bekken ga og kraft til ei mølle nær fabrikkjen.

Kjøreveien frå Skjerli kom ned til (11) SKJERLISTØA. Her var båt plass med båthus. Veien er godt brukelig ennå.

Så kom (12) BUA A BÆREN, ei fiskeredskapsbu. Eigaren budde tvers over åna.

(13) LAKSESTEINEN er ein stor stein som ligg på tvers cirka ein meter frå land. Det er ein slags "møne" på steinen.

Tvers over åna er (14) ØYNA A NILS I MYRA.

(15) ØRKNEDALEN med Ørknedalsbekken er ein bratt dal som går oppover til veien. Som dei andre småbekkane forsvinn den i ura ned mot åna.

(18) GLØSEBERGET er ein bratt fjellskrent midt for huset til Asbjørn Aase. Her er bytet mellom Slimestad og Øvre Øye.

Rett nedanfor ligg (17) SVINGSTEINEN, ein flat stein som var viktig for laksefiskarane, her måtte dei snu.

(18) UNNE URAN kalla laksefiskarane denne delen av åna.

(19) LUNDESTØA ligg rett under Lunden på Åse. Her var lasteplass for ved og tømmer.

Så kjem vi til (20) BOMSTEINEN, ein svær høg stein i ånekanten. Ola Jensen Åse/Rob hadde feste for bom som blei brukt til å fanga opp tømmer som blei fløytt i åna. Tømmerstokkane blei tatt i land på andre sida, på Roben.

(21) MÆ BUNESGRUNNEN (av nokre kalt Buningsgrunnen) var ein vond plass å koma opp åna når ho var lita. Dei måtte mudra ei renne.

Sjølve (22) BUNESGRUNNEN var tidligare ei lita rullesteinsøy, nå tilvakse med trær. Folk på Slimestad kallar den Skjenøyna.

Åna mellom denne og Roben heiter (23) TORVÅNA. Ytre delen heiter (24) SILDEBÅTSJUBDA.

(25) BRYGGA I TORVÅNA var felles båt plass for Slimestad når dei ikkje kom lenger opp.

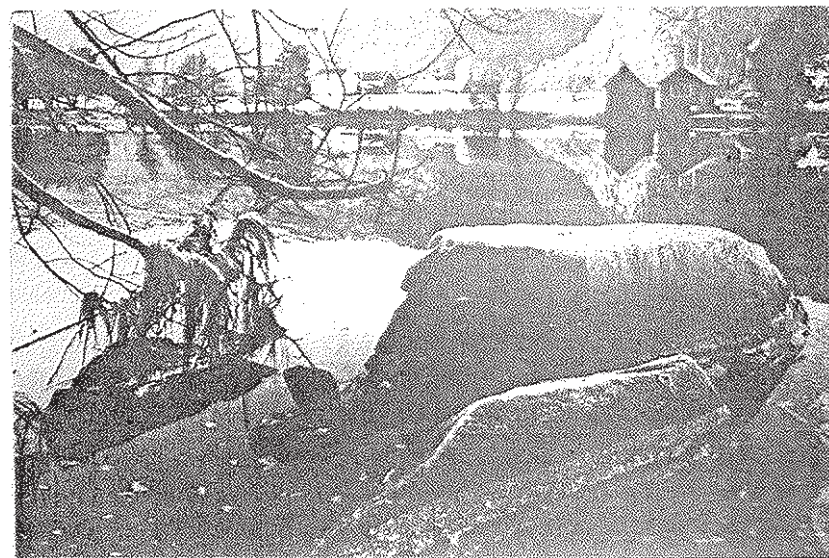
Så ror vi over på austsida att. Her ligg (26) SLIMESTADØYNA (kalla Litløyna av folk på Slimestad). Denne høyrer til bruka på Slimestad. Området på land heiter (27) SLIMESTADFIDJAN.

Her var slåter, men ingen veit om løer. Renna mellom er (28) KVITLA (eller Fidjerenna). I ytre enden var (29) ÅSSTØA.

Alle bruka på Åse hadde stiar ned den bratte lia og hadde båt plass her. Dette var før Åsekleiva blei bygd cirka 1900.

Bomsteinen

Svingsteinen

I innløpet til Kvitla var (30) TEINELEIA. Her sette dei teiner. (31) KLOSTERØYNA er av nokre på Slimestad kalla Storøyna. På austsida er (32) LITLÅNA med (33) LITLHØLEN, på vestsida er (34) STORÅNA med (35) STORHØLEN. På øyna har det vore minst 9 løer.

(36) ÅSEBEKKEN kan vera stor i flaum. Den kjem frå Holevannet i bytet Båstøl/Braudeland. Før Åseveien blei ferdig i 1928, var det stor trafikk i (37) ÅSEKLEIVA. Mange av gardane på heia brukte denne til dals. Både brudefylgjer og fantefylgjer gjekk her.

Under første verdenskrigen og i tida etter var det stor aktivitet (38) UNNA ÅSEKLEIVA. Andreas Breimoen (Andrias på Mylla) bygde stor mølle her. Av og til sto ei heil rad med hestar med lass og venta på tur. Mange kom roande med kornet. Andrias hadde og sag og smie. I smia arbeidde han med "perpetum mobile".

Informanter: Anstein Dyrli Lohndal, Konrad Skjerli, Asbjørn Aase, Karen og Sigvald Rob, Viggo Tønnesen, Hans Kloster, Nils Kloster m. fl.

PS.

Eg er interessert i fleire opplysningar eller kommentarer.

DS.

Anne-Berit Erfjord

Foto: Johannes Hamre
Anne Berit Erfjord

Tegninger: Lotte og Steven Treland
Kåre Sandvand

MED ROLLEIV GUNNARSON SALMELI TIL JOMFRUØYENE.

A. Yrkessoldatar i dansketida

Johan Jerstad har i Fjotlandsbøkene gitt oss fleire dømme på sambygdingar som var yrkessoldatar.

Jakob Tolleison Knaben var soldat under Sjuårskrigen (1756-63). Sjå Fjotlandsboka I side 160 og 489.

Ved eit tilfelle rokk han akkurat heim til systeras bryllup.

Tollei Atlakson Håland (n. 1669 - 1723) deltok truleg i fleire krigar. Han tenestegjorde i 18 år. Etter at han var heimkomen, kom kjærasten hans frå Jylland til Øye og vidare til Håland. Dei gifta seg. Ho blei kalla "Jydskå". Sjå Fjotlandsboka I side 506. Ho heitte Karen Hansdotter.

Gunnar Rolleivson Salmeli (1731 - 1787) var ute som soldat i mest 10 år. Før han reiste, i 1753, gifta han seg med Asgjerd Larsdotter Knaben (1731 - 1814). Det gjekk 11 år før dei fekk born. I alt fekk dei 7 born, av dei var Rolleiv eldst. To av sønene til Gunnar og Asgjerd var utanlands som soldatar. Denne saga handlar om den eldste sonen.

B. ROLLEIV GUNNARSON SALMELI

Han blei døypt 9.9. 1764. Det var skifte etter han 21.10. 1829. Både Johan Jerstad (bind I side 413 f) og Per Seland (bind III side 706) opplyser at han hadde gjort militærtjeneste på St. Croix. Jerstad meiner han kom heim at i 1816. Seland skriv at i kyrkje-boka for 1826 står det "tilbagekommen fra Amerika". Eg veit ikkje kva for eit årtal er rett.

Ved skiftet i 1829 var han enkemann. Men konas namn er ikkje nemnt. Det var ingen born i ekteskapet. To av Rolleivs sysken var gift med to sysken frå Songesand, Lysefjorden, Forsand kommune. Vidare hadde han 3 ugifte systerer: Tøri, Siri og Adlaug. Frå gamal tid har det vore ferdsleveggar over fjellet frå Setesdalen via øvre Kvinesdalen og øvre Sirdalen til Lysefjorden. Seland opplyser at Rolleiv var hattemakar av yrke.

St. Croix var ei dansk koloniøy i Vest-India fram til 1917, då USA kjøpte øyene. Rolleiv kom som yrkessoldat til ein eksotisk dansk koloni i Sentral-Amerika. Det måtte vera litt av ein overgang frå Salmeli-grenda til København og vidare til St. Croix.

C. JOMFRUØYENE

Columbus landa 14.11. 1493 på ei øy som indianarane kalla Ay Ay. Han kalla øya for Santa Cruz eller St. Croix. Øygruppa kalla han for Jomfruøyene etter St. Ursula og hennar elleve tusen heilage jomfruer. Men det blei ikkje lett å vera jomfru på desse øyene etter at griske og nyttingssjuke europearar kom til øygruppa ! Seinare blei øygruppa delt i dei britiske og dei danske vest-indiske øyene.

Danmark hadde desse koloniøyene frå ca. 1730 til 1917, då USA kjøpte øyene. I mellomkrigsåra var det ca. 25.000 menneske på øyene. Av desse budde 13.000 på St. Croix, 11.000 på St. Thomas og 1.000 på St. John. St. Thomas hadde hovudstaden Charlotte Amalie. St. Croix hadde byane Christiansted og Fredriksted.

I dag er desse øyene dei vakraste i det karibiske havet, med fargesprakande lier, asurblå himmel, krystallklare sund og Fjordar, palmekledde strender, tropisk vegetasjon, velstelte plantasar og trivelege småbyar med gamal dansk arkitektur og med mange danske stadnamn. Då Rolleiv var der i tida kring 1800 - han kan ha vore der lenge - var der eit lumskt tropisk klima. Folk døydde som fluger.

D. SKIFTANDE NASJONAR

Indianarane som var der då Columbus kom, blei raskt fortregnde. Øyene blei styrt både av spanjolar, engelskmenn, franskmenn og hollendarar, før det danske vest-indiske handelskompaniet og litt seinare staten Danmark - Norge overtok øyene. I 1734 blei Dannebrog heist på festninga på St. Croix. Kong Ludvig 15. av Frankrike selde øyene for 142.000 riksdalar. I 1754 overtok Danmark-Norge øyene, og då blei tilhøva langt betre for både kvite og neger-slavar.

E. RELIGIØST MANGFALD

Heime i Danmark-Norge regjerte den lutherske kyrkja som del av ein luthersk stat, og det var liten religiøs toleranse. På Jomfruøyane var det ei fransk katolsk kyrkje frå 1600-talet. Denne kyrkja blei restaurert og tatt i bruk som luthersk kyrkje. I 1736 kom 300 engelskmenn til øyene, og dei reiste ei kyrkje for Church of England. Tyske brødrevenner tok til med misjonsarbeid mellom neger-slavane i 1730-åra. I 1744 fekk øyene ei hollandsk reformert kyrkje i Christiansted, i 1753 ei presbyteriansk kyrkje. Ei tid var det ein jødisk synagoge. Kvekarane heldt husmøter på plantasjane sine, seinare møter inne i byane. Rolleiv må ha opplevd ein del av dette rike religiøse livet medan han var der.

F. PRESTEN JOHAN JACOB STOUD FRÅ KRISTIANSAND

Han var den mest namngjetne presten på Jomfruøyane på 1700-talet. Far hans var biskop Ludvig Stoud i Kristiansand. Jacob Stoud kom til St. Croix som nyutdanna teolog i 1740 og blei leiar for den lutherske kyrkja på dei 3 øyene fram til 1749. Han budde saman med kona, madam Magdalena Hall, i Christiansted. Han virka også som misjonær mellom neger-slavane. Han dreiv kveldsskule for 50 slavar og bad Handelskompaniet om 300 lesebøker og 300 katekismer - helst på hollandsk - fordi negrane talte hollandsk/kreolsk - , 30 biblar og meir utstyr til kyrkja. I 1743 blei han medlem av styringsrådet for St. Croix. Han planla hospital og skule og fekk 3 teologiske studentar som assistentar for kyrkja og slaveskulen. Nyttårsdag 1749 uvita han to gonger under gudstenesta. Han blei alvorleg sjuk og døydde 9. april 1749. Kona hans budde på St. Croix 20 år til. Ho reiste ein gravstein med latinsk og dansk innskrift. Den står nå inne i den lutherske kyrkja. Rolleiv har kanskje lese den lange danske teksta til minne om mannen "som blei fødd i Kristiansand i Norge den 27. september kl. 4 1707. Far hans var biskop Ludvig Stoud i Kristiansand. Mor hans var madam Ingeborg Bermann, einaste dottera til Hans Jakob Bermann, politimester i Kristiansand."

G. NEGERSLAVERIET

Danmark-Norge tok til med slavehandel i 1659, då Dansk-Afrikansk Kompani blei stifta. Det første slaveskipet kom til Jomfruøyane med 103 slavar i 1673. St. Thomas hadde verdas største slavemarknad. Slavane blei utstilt splittet nakne når dei skulle seljast. I 1725 - like før danskane overtok øyene - var det 8 gonger så mange negrar som kvite. Derfor var slaveopprør eit konstant trugsmål på 1700-talet, mindre på 1800-talet. Det var mange opprør. Slavane hadde ikkje lov til å bera gevær eller store stokkar. Dei hadde heller ikkje lov til å samlast i løynd på avsides stader.

Slavane blei inndelt i 5 grupper, og slik var det nok også i Rolleivs tid. Husarbeidarane hadde det toleg godt. Mange var mulattar. Håndverkarane hadde sine yrke og stod seg brukbart. Brødreven-misjonærane var overlag flinke til å læra negrane praktiske yrke, fordi dei sjølve praktiserte som smedar, snikkarar, murarar osv. Varehusarbeidarane i byane og jordbruksarbeidarane hadde det verst. Festningsnegrane var oftast hjelpesoldatar og hadde det etter måten godt. Ein negerhovding blei kaptein og fekk tittelen "Royal Free Negro Captain".

På Rolleivs tid - kring 1800 - var slavane ved lover sikra privat eigedomsrett, giftarmål, fri helligdagane, private hagar, lett arbeid for gravide kvinner. Ved salg var det forbode å splitta mann og kone eller born og foreldre. Den danske lovgjevinga skapte det mest humane negersamfunnet i Amerika, og lovgjevinga var eit føredøme for William Wilberforce, då han tok opp kampen mot slaveriet i Storbritannia. Det er underleg å tenkja på at også nordmenn fekk oppleve negerslaveriet, ikkje berre på dansk-norske slaveskip eller i New York, men også i dansk-norske koloniar i Amerika og Afrika. Jamvel om tilhøva var fredelege, slo vold, tortur, fengsling og drap ut i lys loge når det var negeropprør.

Dei fleste negrane - og også dei fleste kvite - talte eit hollansk kreol-språk. Negrane kom frå ulike delar av Afrika og hadde ulik språkleg og kulturell bakgrunn.

Fellesspråket hollandsk-kreol fekk etter kvart også ein religiøs litteratur. Rolleiv var truleg så lenge på St. Croix at han måtte læra seg fellesspråket, særleg fordi det var mange hjelpesoldatar som var negrar.

H. KRISTNINGA

Brødrevenmisjonærane var langt dyktigare enn dei danske lutherske prestane til å nå negrane med evangeliet. Handelskompaniet tilsette jamvel ein luthersk teolog som skulle gi negrane ei elementær innføring i kristendomen på slaveskipa. Det er mest makabert ! Då kongeriket Danmark-Norge i 1754 overtok ansvaret for øyene, blei det ved lover bestemt at negrane skulle få høyra Guds ord forkynt og at borna skulle bli døypte. Kristendomen gav etter kvart negrane menneskeverd. På Rolleivs tid var negrane kristna.

I. AVSLUTNING

Rolleiv har nok ofte fortalt om livet på St. Croix om vinterkveldane heime i Salmeli-grenda. Mange hadde nok fare over fjella til Lysefjorden og Stavanger. Men han var den einaste som hadde vore på St. Croix.

Lars Aase

Litteratur:

1. Dei tre Fjotlandsbøkene.
2. Jens Larsen: Virgin Island Story. Utgitt av Fortress Press, 2900 Queen Lane, Philadelphia, PA, USA, 19129. Utgitt i 1950. Library of Congress Catalog Card Number 68-10292. Jens Peter Mouritz Larsen var dansk-amerikaner og prest på Jomfruøyene 1942-50. Død ca. 1967. Boka er utgitt i populærformat, men er eit solid vitskapleg verk.
3. Då USA overtok Jomfruøyene i 1917, blei det skipa heim heile skipslaster med dokument og bøker. Dette uprenta materialet er truleg å finna i København. Der ville ein kanskje også kunna finna ut kor lenge Rolleiv G. Salmeli var yrkessoldat på Jomfruøyene.

UTDRAG FRA LISTER TINGBOK.....

Anno 1660 den 29 juniij paa Fedde itt berammet ting offuerverende mender, Elling Urdal, Oluff Jerdal, Oluff Hambre, Rollaug Eigeland, Hans Meland och Oluff Rissøen.

Stj Aamoed indsteffndt, aff voris salig lensherre, for nogen ord hand skal haffue talt her ibidz epter steffningens indhold, om skatens oppebørsel och stattholderens breffr da dj bleff oplest.

1. Der om proffuede Olle Sande, epter boger ed at hand iche hørde nogen ord aff Sties mund, der om som nogen kunde vehre til skade.
2. Hellj Suindland enda siden ved ald saglighed benegtid, iche nogit der om at haffue hørdt, ey heller var til borftz den dagen.
3. Johannis Roustad endog ved sin ed siden benegted, iche at haffue hørdt eller vist aff dite.
4. Toral Roustad ilige maade, benegtid ey heller nogit der aff viste.
5. Hans Gundersøn Høyland, och ilige maade benegted, iche i ringeste maade nogit der om aff at viste, eller haffue hørt.

Velagt Jens Andersen fuldmegtig paa hans salig hoesboendtz veigne var begieriendis opsetelse om videre prouff kunde føris til neste ting, hour epter bemelte Jens Andersen naffn gaff epterskreffne prouff i den sag, nemblig Isach Rødland, Olle Andersen, och der med sagen at beroe til neste ting, der om.

På dette tingmøtet er det altså Sti Aamoed som er stevnet for noe han skal ha sagt om Stattholderens skattebrev. Av tidligere rettsreferat vet en at Sti hadde sagt at de måtte være galne de som fulgte Stattholderens pålegg om ekstraskatter. På denne tida hadde jo de to tvillingrikene Danmark-Norge pådradd seg en enorm utenlandsgjeld etter langvarige kriger - spesielt mot Sverige. Under slike forhold ble der jo alltid skrevet ut en mengde ekstraskatter og en del av disse kunne nok være nokså tvilsomme. Sti Aamoed har sikkert gitt uttrykk for en vanlig folkemening når han har uttalt seg nedsettende om de skattekrav som myndighetene den gangen satte fram.

Det Sti Aamoed står tiltalt for i denne saken er likevel ikke hans generelle uttalelser om myndighetenes skattekrav, men at han har brukt uttrykket "galne" om dem som adlød og betalte. Sti Aamoed kunne nok ha fått en mulkt for sine uttalelser om skattekravene, men slike mulkter hadde Sti fått mange av i årenes løp uten at det hadde nyttet noe. Mye verre kunne *det bli for ham dersom han kunne bli dømt for majestetsfornærmelse. En skulle være ytterst forsiktig med å bruke ord som galne etc., når en uttalte seg om Konge og kongemakt. Slike ord var jo sjikanerende og fornærmende, og å bli dømt for majestetsfornærmelse kunne være ytterst alvorlig. Det er jo en del lokalhistorikere som har skrevet om denne saken, og det er nok en vanlig oppfatning blant dem at denne saken gjelder majestetsfornærmelse.

Hvem var så Sti Aamoed? Der finnes ganske mye om ham i bygdebøkene. Han var først og fremst en yngre bror av strandfogden og falkefangeren Christopher Nordhassel. Han hadde i sin tid giftet seg til halve Åmot og eide altså Åmot sammen med Peder med en halvpart eller tre huder på hver.

Sti Aamoed hadde i likhet med sin bror Christopher og svogeren Peder hatt utallige sammenstøt med lensherren, sorenskriveren og fogden i Lister len om forskjellige saker - helst skattesaker. Han var derfor helt sikkert ikke noen velsett person i de sirkler. Dersom saken mot ham om majestetsfornærmelse hadde vunnet fram, så kunne det nok ha sett stygt ut for ham. Det er vel ikke tvil om at han hadde mye å takke dem for som gikk god for ham i dette tingmøtet.

Saken ble altså utsatt, men kunne tas opp igjen så snart det meldte seg vitner som var villige til å vitne mot ham. Dette var jo ikke noen hyggelig situasjon å leve med - i hvert fall ikke for Sti Aamoed. Dette er sikkert en av grunnene til at han senere utvandert til Holland. På denne tida var det ikke uvanlig at folk fra Lister len, som hadde forbrudt seg på en eller annen måte flyktet til Holland før de fikk dommen avsagt.

BROER OVER FEDA ELVEN

Allerede i 1794 gikk ryktene om at det skulle bygges en ny postvei mellom Feda og Sirnes.

Poståpner Samuel Simonsen Fedde skrev derfor inn til Veimesteren i Lister og Mandal Amt og mente at steinene til en ny bro kunne kjøres til elva samme vinter. Lite visste han at det skulle gå over 40 år til før den nye veien var ferdig.

Gården Feda lå på den tiden i postveien som kom over fjorden til fergeleiet syd for dampskipskaia, over elva til Birkeland og deretter til Øysæd i Gyland. Problemet var at den gamle broa som forbandt Feda og Birkeland sammen var "ufremkommelig baade for mennesker og heste og er aldeles gaaet i forraadnelse".

Denne broa krysset elva trolig lengre oppe enn den som står idag. Lengden var 16 favner (30 meter) og det var plassert 3 steinkar i elven. Hvor den krysset elva vet vi ikke. En mulighet kan være oppe på "Grunnan", en annen like mellom huset og sjøbua av Kaare Hegland. Her stod det et frittliggende steinkar et lite stykke ut fra land. Etter at den gamle sjøbua brant ned i 1912, ble brygga skjøvet ut og idag ser en bare en del av karet som en bue i selve brygga rett nord for sjøbua.

Tinget lå på Feda og uten bro måtte reisende og andre på postveien fraktes over med båter og om høsten og i flomperioder er dette vanskelig. Flere år på rad sendte postbøndene på Øysæd klage til Postmesteren i Kristiansand om at det var tungvint å måtte gå til Sande for å hente og avlevere posten når postveien gikk gjennom gården Fede. Da måtte de benytte den gamle veien om Birkeland, Mejland og Sande. Den var ikke vedlikeholdt, og de skrev at "dette Stycke Veje er ufremkommelig Høst, Vinter og Vaar". De foreslo at postgården burde flyttes til Feda. Da poståpner Samuel Fedde fikk høre dette, støttet han Øysæd sitt forslag hjertelig. Han bodde på gården Feda, men måtte hver dag til Sande for å betjene poståpneriet og posten som kom fra Kristiansand kl. 10 om kvelden. Utallige brev gikk på kryss og tvers fra Samuel Fedde til lensmann Morten Bøgvad på Øye, til Veimesteren og Generalveimesteren, til Amtmannen i Lister og Mandal,

til Postmester Mersell og til slutt til det Danske Cancelli i Christiania.

Den 9. april 1796 ble det endelig tatt en avgjørelse. Da vedtok kanselliet å forskuttere 200 Riksdaler til å bygge ei bro over Fedaelva. Planen var å bruke eiketømmer, men dette ble forkastet da kostnadene med eiketømmer ville bli mye dyrere. Broa skulle ha furustokker til 100 Riksdaler.

Lensmann Morten Bøgvad fikk i oppdrag av amtmannen å skaffe arbeidsfolk. Poståpner Samuel Fedde, gjestgiver Hans Hansen og Jens Jacobsen Lindland fikk ansvaret for arbeidet.

Den nye broa ble bygget i 1797 på det stedet den nåværende broa står. Broa bestod av tre brokar. Ett i hver landside og ett midt i elva. På disse ble furustokkene og furubordene plassert. Det ble senere bevilget 348 Rdr. i tillegg så hele broprosjektet kom på 548 Rdr.

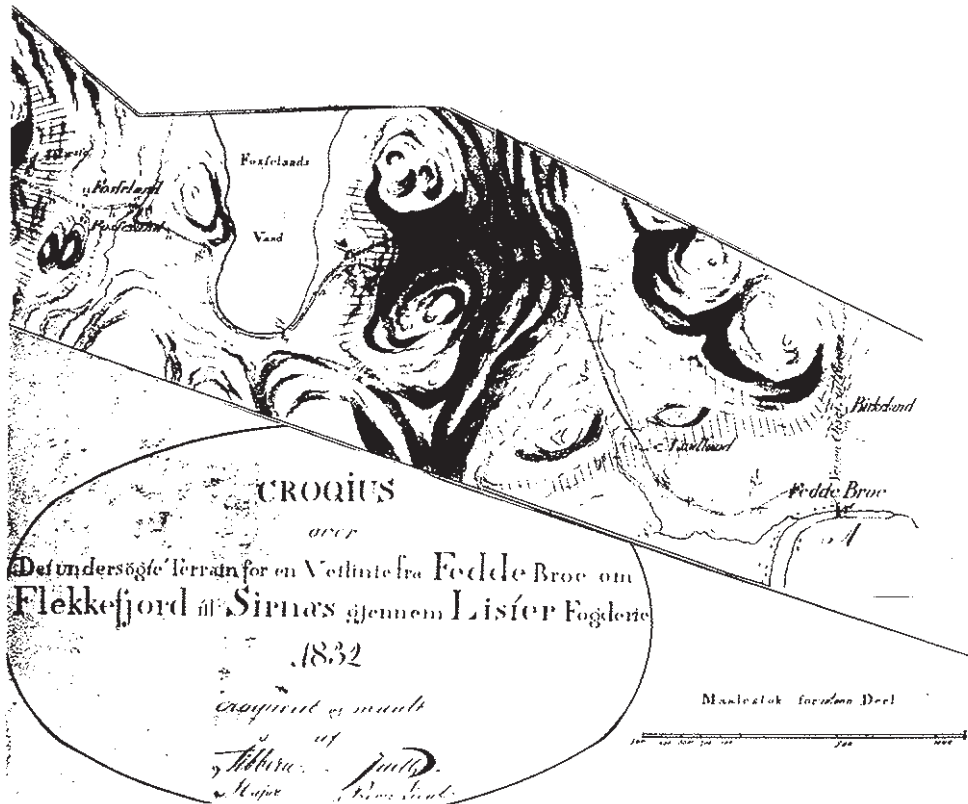
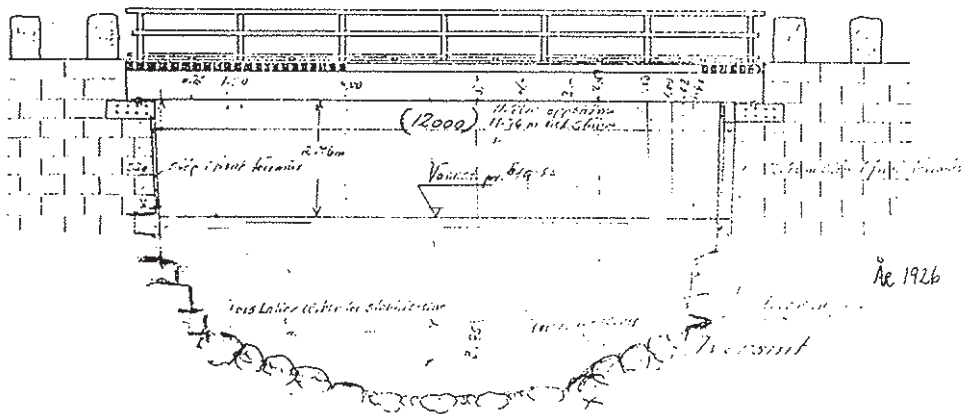
Veimesteren beordret bøndene på Sande til å lage en liten bro over Lerbekken samt hjelpe til å lage en god vei opp til den nye broa. Han bad om å få beskjed dersom noen var uvillige. Bøndene på Sande nektet da de bodde på postgården og var ifølge loven fritatt for veiarbeide. I svarbrev til rodemester Hans Nielsen på Haugeland bøyet generalveimesteren av, men skrev at "naar den nye broe over elven bliver færdig, saa bliver Fedde nok postgaard og da kan Sandes opsiddere ei lengre være befriet for Vejarbeide".

Broen stod ferdig i 1797 og den 2. september skrev Generalpostamtet i København at postgården var flyttet fra Sande til Feda. Vedlikeholdet av denne broa må ha vært dårlig for 40 år senere var furustokkene omtalt som "forraadnet" og i et brev spør veimesteren om der skal brukes penger "paa den faldefærdige Bro saa den ikke styrter i Vinter".

I 1831 hadde skolekommissjonen et sterkt ønske om at det skulle bygges en skolebygning på gården Feda. Bøndene på Birkeland protesterte heftig da mesteparten av utgiftene ville falle på dem. Derfor brukte de flittig argumentet at det var store problemer med skoleveien over elva.

FEDDE BRO

38

Årsaken til det dårlige vedlikeholdet kan ha vært at planene med den nye postveien og ei større bro var allerede godt i gang. Så tidlig som i 1832 var veien stukket ut og det ble tegnet et detaljert kart over veien fra Fedde Broe til Sirnes.

I 1831 var følgende rodemestere på postveien i Fedde Sogn:

1 Rode hovedveien Nils Olsen øvre Lande, 2 Rode Samuel A. Lande, 3 Rode Tollag Ingvarson Opofto, 4 Rode Gabriel Marcussen nedre Rørvig, 5 Rode Mads Reiersen mellom Rørvig, 6 Rode Hans Berentsen Lindland, 7 Rode Ole Øyulfsen Birkeland, 8 Rode Tønnes Larsen Gjedskeli, 9 Rode Ole Aanensen Meland og 10 Rode Edvart Aanensen Meland.

Nå skulle veien gå om Fosseland og Flekkefjord istedenfor om Øysæd til Sirenes. På kartet kan en se at på Lindland lå alle husene i et tun og det var konsentrert bebyggelse både i Birkeland- og Lindlandstrand.

Den 6. september 1836 ble det holdt en Licitationsforretning der en beskrev den nåværende broa med mål og hvordan den skulle bygges. Det viste seg at den nye broa ble mye breiere enn den gamle. På Birkelandsiden stod sjøbua til Ole Øyulfsen Birkeland i veien. For flyttingen av sjøbua og for jordtap forlangte han først 20 spesiedaler. Etter lengre tids forhandlinger ble prisen presset ned i 10 Spd.

Veimester Johnsen brøt alle regler når det gjaldt anbudet på broa. Først fikk Johan Ottestad og Peder Sigbjørnsen Steenberg fra Hæskestad anbudet for 1995 Spd. Ei uke senere fikk de inn et underbud på 1925 Spd. Dette var fra Daniel og Reier Evensen og Daniel Jørgensen. De hadde bygget broer i Mandal og Lyngdal og var godt kjent av veimester Johnsen. I tillegg var en av de bosatt i fylket slik at de regnet med at materialene ville bli kjøpt her. Ottestad var fra Rogaland og der var trematerialene mye dyrere.

I brevet til Lister og Mandal Amt kom det tydelig fram at veimesteren ønsket Evensen og Jørgensen. Resultatet ble at de måtte kontakte Ottestad og Steenberg og spørre om de var interessert i å senke anbudet. De svarte så med et bud på 1700 Spd. Dermed var arbeidet deres og arbeidet ble satt igang.

Allerede samme vinteren (1836-37) ble midtkaret fra forrige bro fjernet. Nå skulle elveløpet ligge der. I tillegg måtte de legge ned flate steiner i bunnen av elva for å hindre utgraving.

Den 1, 2 og 8 juni 1838 ble det holdt besiktelsesforretning på Fedde Broe. Broen ble funnet i orden, med ett unntak.

På østre side av broa (Fedasiden) var bredden innenfor steingjerdet $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ tomme mindre enn 16 fot. Dette skyldtes at de ikke kunne bygge nærmere et Tørkhus som stod helt inntil bromuren. Dette tørkehuset stod eller var en tidligere del av det lille huset som står tett inntil broa idag. I tørkehuset tørket de byggmalten når de brygget øl.

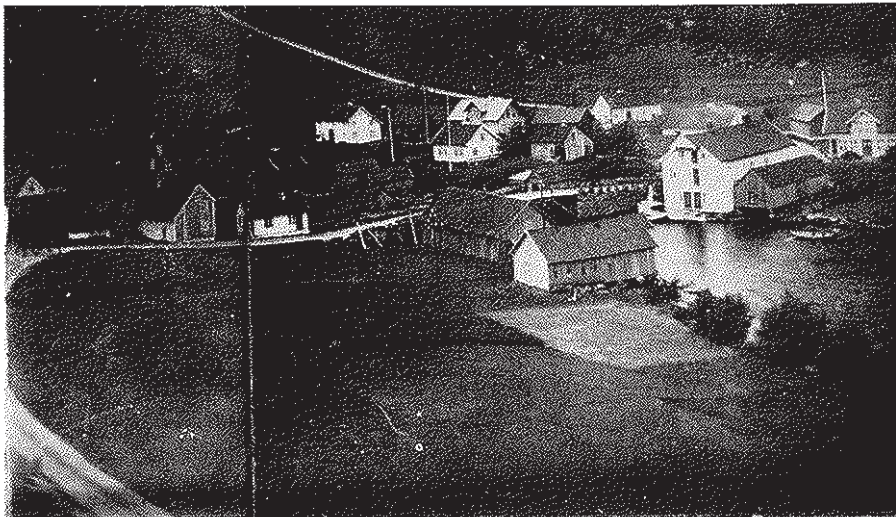
Pengene lot vente på seg for Johan Ottestad purret gang på gang før han fikk utbetalt restbeløpet sent i 1838.

Broa stod uforandret fram til 1926 da tresperrene mellom brokarene ble byttet ut med bærebjelker av betong.

Den siste store forandringen skjedde i 1964. Da ble betongbjelkene byttet ut med bærebjelker av jern.

Alle Stabbesteinene ble tatt bort og det ble satt opp et nytt rekkverk i rør med netting.

Arne Tobiassen

FERGESTEDET PÅ FEDA OG I RØRVIGSTRAND.

Da veien over Kvinesheia ble åpnet i 1905, ble veien om Opofta og Rørvig en bygdevei som Fedde kommune fikk ansvaret for. Ordfører Mathias O. Risnes sendte en henvendelse i desember 1907 til veiinspektør Bonnevie og forespurte hva som skulle skje med fergestedene på begge sidene av fjorden.

I brev av 6. januar 1908 sendte veiinspektøren en fortegnelse over amtets eiendeler ved fergestedene. På Fedesiden var det et båtnøst (pæleskur) utbygget i elven slik at fergene kunne gå direkte inn under båtnøstet. Båtnøstet var kledd med bord og dekket med takstein. Til båtnøstet hørte også brygge og landingsplass.

Av løse eiendeler var det:

- en hesteferge, lengde 7,60 meter, bredde 6,30 meter, skøytebygget av eik ca. 40 år gammel som kunne ta 4 hester eller 2 hester med kjøretøyer.
- en stor sjekte av eik 6 meter lang, 20 - 30 år gammel, stygg, men nokså god.
- en mindre sjekte av eik 5,4 meter lang, nokså god.

I Rørvigstrand var det et båtnøst beskyttet ut mot fjorden av en steinmolo. Båtnøstet var bygget på mur på 3 sider og var åpen på den fjerde siden.

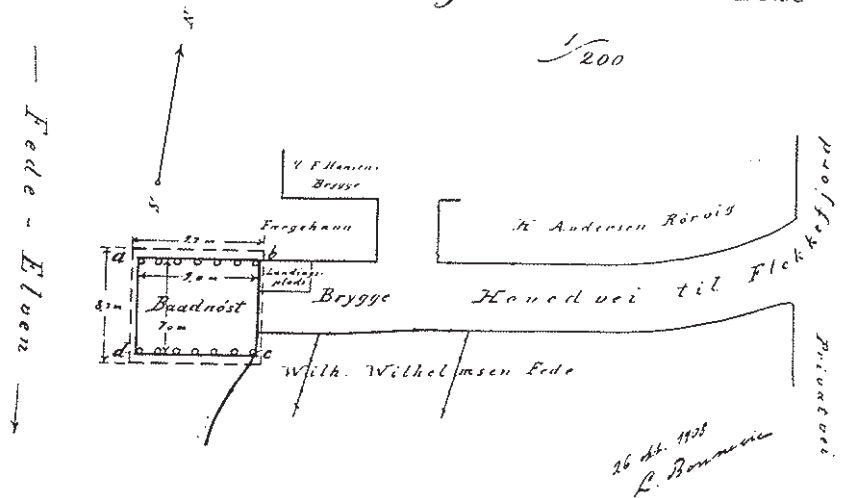
I tillegg var det et bolighus for fergemannen. Dette hadde stått ubebodd i mange år. Trolig var Peder Pedersen Rørvig, senere Høiland, den siste som bodde her som fergemann. Selve huset var sterkt forfallet. Det hadde en liten kjeller under en del av huset, og i søndre ende var det et bislag.

Fergemannen hadde fått tillatelse til å bo i Nedre Rørvig, da dette ikke var til hinder for de reisende.

Veiinspektøren skrev at "huset kunne egne seg for en fisker, men er ensomt og lidet triveligt med ringe adgang til Opdyrking omkring. Folk der færdes paa sjøen vil også muligens være bange for at la sin familie bo her av hensyn til sjø- og landeveisferende omstreifere."

Skitse af Baadnøst ved Fede

1888
1889

Av løse eiendeler lå det i Rørvigstrand:

- en hesteferge av eik 40-50 år gammel, lengde 6,60 meter, bredde 2,50 meter som kunne ta en hest med kjøretøy eller tre løse hester. Nokså godt vedlikeholdt.
 - en større sjekte av eik 25-30 år gammel, lengde 6,40 meter og i god stand.
 - en mindre sjekte 5,1 meter lang i temmelig dårlig stand.
- Alle seil og årer tilhørte fergemennene Jonas og Mathias Rørvig personlig.

Alt ble taksert til:

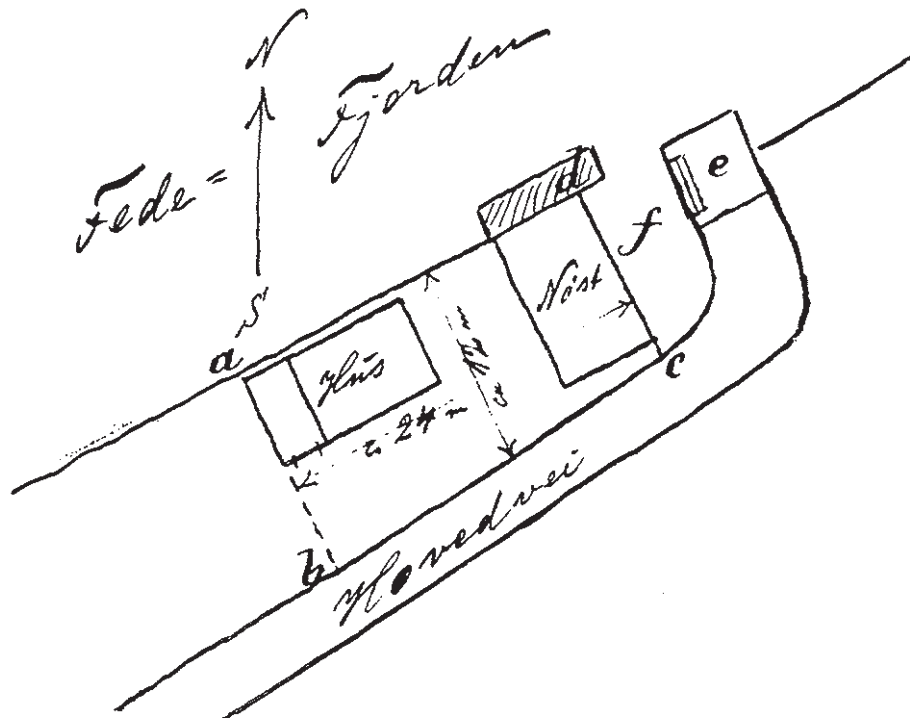
Samtlige farkoster:	kr. 300.-	kr. 350.-
Fast eiendom ved Feda	kr. 250.-	kr. 300.-
Fast eiendom i Rørvigstrand	kr. 600.-	kr. 800.-

Tilsammen kr.1150.- kr.1450.-

Det ble solgt til Feda kommune for en sum av kr. 800.-

Betingelsene var at fergetrafikken burde opprettholdes inntil videre. Året før veien ble nedlagt var trafikken vestover 396 mennesker, 41 storfe og 23 hester med kjøretøy. Østover var trafikken nesten det dobbelte.

Arne Tobiassen

FERJETRAFIKK FEDA - RØRVIKSSTRAND

Ved Sverre Jakobsen

Feda. Kåring Nansen Flekkefjord.

FEDA OMKRING 1906

Feda.

I nærmere 200 år har hovedtrafikken mellom Østlandet og Vestlandet gått over Fedafjorden mellom Feda og Rørviksstrand. Omkring 1720 ble den gamle postveien lagt fra Lyngdal, forbi Drageland, Opofte, Rørvik og ned til Rørviksstrand. Dette var bare ridevei, men i 1830-årene ble den lagt om til kjørevei. Den var i bruk fram til 1907 da veien om Kvinesheia var ferdig. Hele denne tida ble trafikken ført med ferje de ca. 2,5 km mellom Feda og Rørviksstrand.

FERJETRAFIKKEN

Helt fra den første tida og fram til siste århundreskiftet ble all posten mellom Kristiansand og Stavanger fraktet denne veien. I en postordre fra 1727 leser vi at posten skulle gå fra Lyngdal kl.15. Kl.20 skulle den være på Opofte, deretter over fjorden og så på Sande kl.22.

Det var de som bodde i Nedre Rørvik som hadde ansvar for ferjetrafikken sammen med ferjemannen i Rørviksstranda. Karl Rørvik, som bodde i nedre Rørvik, har fortalt: "Fram til 1890-tallet var det 2-3 postsendinger hver vei i uka. Etterhvert ble det mindre. Ved århundreskiftet var det bare i juletida når kystbåten hadde juleferie at posten kom landeveien med hesteskyss. Så vidt jeg minnes var julen 1902 siste gangen posten kom landeveien".

Posten ble pakket i store lærvesker som ikke måtte være tyngre enn at de kunne trekkes av en hest i fart (ca.100-200 kg.) De som bodde i nedre Rørvik måtte frakte posten fra Rørviksstrand til Drageland i Lyngdal, men også de som bodde i øvre Rørvik måtte stille med hest. Det var som regel mest post fra Kristiansand til Stavanger. Det kunne hende at det kom opptil 10 hester med post fra Drageland, f.eks. når juleposten kom. Vanligvis var det 2-3 hester. En postfører var med hele tida i tillegg til de lokale hestene.

Når postføreren som kom fra Stavanger var midt på Fedafjorden, skulle han blåse så mange ganger i posthornet som han trengte hester til å frakte posten til Drageland.

Det var altså mange og tunge postsekker som ble fraktet med ferje over fjorden. I tillegg til postsekkene var det alltid postføreren og hans hest. Ferjeturen over fjorden kunne mange ganger være vanskelig på grunn av storm og vind. Dessuten kunne isen om vinteren skape problemer. Karl Rørvik fortalte om dette: "I slike tilfeller hendte det at en eller to mann måtte sitte framme på båtstavnen og trekke isen i stykker med føttene, mens en mann på hver side i båten dro denne fram ved hver sin isstake. Under slike forhold kunne det ta timers hardt arbeid å krysse fjorden. Når isen var blitt litt tykkere, prøvde en gjerne å sette en båt på isen, ta post og postfører i båten og så trekke det hele på isen. Brast så isen og en plusspet ned i var det å se å komme seg opp på andre siden".

Men det var ikke bare posten som ble fraktet over fjorden. Mange slags folk reiste også denne veien, alt fra høyerestående embetsmenn til omstreifere og fantefølger. I 1816 reiste den kjente tyvven Bjørn Bårdsen denne veien. En annen gang skal en del Bergenhusiske soldater ha reist denne veien. Med ferja reiste ofte hestehandlere og bønder som hadde med seg hester, kyr og sauer. Karl Rørvik husket også en gang at det kom bjørnetrekkere som hadde med seg en eller to bjørner.

Et av de siste årene ferja gikk, fraktet den 395 mennesker, 41 storfe og 23 hester med kjøretøy fra Rørvik til Feda og omvendt. Det dobbelte antall den motsatte veien.

Fra Almuilønnen 22/6 1861

Det var slik at dersom en bandt seg til å være ferjemann noen år, kunne en bli fri fra militærtjenesten. Før 1837 var denne tida 7 år, mens den fra da av ble stt ned til fem. I 1836 hører vi at gjestgiver og bestyrer av ferja på Fedå, Reyer Hansen Fedde, søker om at Torjus Tønnesen Voilås blir ferjemann på Fedå etter Colbent Jacobsen Fjotland. I 1843 er der ansøking om at Lars Andersen Kjellingsland blir ansatt som ferjemann ved Rørvik ferjested etter Ole Nilsen Lande. Når hans fem år er gått, er han fri for all militærtjeneste, men skulle han fravike tjeneste, blir han igjen anført i de militære ruller.

Da veien ble utvidet i 1836, bygde veivesenet et hus i Rørviksstranda der det bodde en ferjemann. Thom Rørvik fra øvre Rørvik fortalte at "dette huset hadde et stort kjøkken som var beregnet på venterom. I kjelleren var det plass slik at en kunne sette inn hesten der når en ventet på posten". Karl Rørvik fortalte om veianlegget i Rørviksstranda: "Da veien ble bygget ca 1830, ble det anlagt en båthavn ved veiens ende-punkt mot fjorden. Over denne båthavnen var der et tak som hvilte på to kraftige bjelker som lå fra ytterkanten av veimuren og over til "Langa-brygga". Under dette tak lå der tre båter til fergingen: En større ferje som kunne ta 3-4 hester eller to hester og kjerre. Der måtte alltid minst to mann til å ro denne ferjen. Videre en stor seksering til tyngre transport og til bruk når det var storm, samt en liten båt til føring av enkeltpersoner i godvær. Samme slags båtutstyr var der på Fedå til ferging andre veien. Båtene var alle bygde av eikemateriale av hensyn til slitasje ved is om vinteren. Det var antet som bekostet båtene og vedlikehold av disse. Årer, seil og annet utstyr måtte ferjemennene holde selv uten særskilt godtgjørelse. Ferjefolkene måtte være parat til å ferge til alle døgnets tider. For dette hadde de en årlig godtgjørelse som så vidt jeg minnes var kr 160. Pris for en person over fjorden var 20 øre. I tillegg var det 60 øre for en hest, 20 øre for en karjol og 40 øre for ei ku."

Noen av de siste ferjemenn som bodde i Rørviksstranda var Peder Pedersen Rørvik (f.1844, d.1920) som var ferjemann til 1893 da han kjøpte gård på Høyland, og Jan Fredrik Jensen (f.1829, d.1902) som var fra Refsti.

FERJESTEDENE NEDLEGGES

Etter at veien over Kvinesheia ble åpnet 1. april 1907 ble ferjetrafikken overtatt av Fedå kommune. De daværende ferjemenn, Mathias A. Rørvik og Jonas A. Rørvik i Rørvik og Villum Willumsen og Peder Pedersen på Fedå ble da ansatt som ferjemenn for en periode på 5 år. Fergemennene på Fedå overdro ferjeriet for 55 kr, de i Rørvik for 100 kr pr. år + det de fikk fra folk de fraktet. Disse prisene var på: En person 25 øre, en hest 70 øre, ei ku 50 ører, 4-hjulsvogner 60 øre, en sykkel 10 øre og en sau 10 øre.

Ferja ble ikke i drift så lenge. Den kunne ikke konkurrere med landeveien over Kvinesheia. 24. november 1908 ble det derfor i Rørviksstranda holdt auksjon over eiendelene ved ferjestedene. Hestegjering i Rørviksstranda med en grunn på 6 fot forbi den østre enden av breen ble solgt til Andreas Osmundsen Lervik for 400 kr. Båttøstet i Rørviksstranda og samtlige tre båtstøer ble solgt til John J. Verste for 226 kr. Severin E. Lande kjøpte kakkellovnen for 17 kr.

Også ferjedelene på Fedå ble solgt på denne auksjonen. Solgte var grunn ble solgt til enkefru Hansen for 100 kr. Ferjedelene på Fedå ble solgt til Kristian Pedersen for 69 kr. Ferjesnadden ble solgt til Tønnes Jakobsen Fedde for 40 kr. Ferjen på Fedå ble solgt til Alfred Larsen, Flekkefjord for 81 kr.

Ferjesnadden i Rørvik ble solgt til Arian Ellisesen Fedde for 100 kr. Ferjebåten i Rørvik ble solgt til Tønnes Nilsen Birselandsstranda for 70 kr. Tønnes Nilsen kjøpte også Rørvikferja for 80 øre.

Ferjetrafikken skapte flere arbeidsplasser for folk uten i kommunen og på Fedå. Dessuten brakte den med seg nye ideer og nye utrustninger da ferjetrafikken forsvant.

GAMALT OG NYTT PÅ KVINESHEIA.

FRÅ KRING 1900

Kvinesheia ligg umlag 1 mil frå sentrum i Kvinesdal. Heiestrekninga grenser mot Kvås, Høgebostad og heilt opp mot Haddelandsheia i Fjotland. Gardane Gaustad, Eieland, Hauan, Hidra og Ågedal var skulekrins (Gaustad krins), med folketal på 44. Sandvand krins var gardane rundt det store Sandvatnet, Hidreskog, Stranden, Sandvand, Haddeland, Espeland og Solås med et folketal på 42. I den tida hadde dei omgangs-skule som regel frå 3 til 4 veker kvar tur. Ein lærar hadde då fleire krinsar. Skulehus var det ikkje. Det var berre ei vanleg stova dei brukte.

I desse 2 krinsane var det kring 1900 og framover eit folketal på i alt 86 personar. Det er store vidder og gode gardsbruk. Gaustad og Eieland er dei som ligg lengst aust på heia, cirka $1\frac{1}{2}$ - 2 mil til sentrum i Kvinesdal. Då var det ikkje vegar til nokon av gardane på heia. Når nokon skulle ned til handelsmannen eller til kyrkja ei høgtid, so var det til fods over hei og dal.

I den tida levde folk av gardsbruket. Det einaste dei måtte kjøpa var kaffi, tobakk, fyrstikk og salt o.l. Då var ikkje E-18 over Kvinesheia komen, den var fyrst ferdig i 1905, men då var det eit godt framsteg for folket her på heia og mest for dei i Førlands-krinsen som fekk veien midt gjennom krinsen.

Heiegardane var då i den tida sers levelige og verdfulle bruk. Årli skriv i Bygdeboka fylgjande: "I 1740 var ei hud i Gaustad verdsett til 372 rd medan ei hud i Åmodt var sett til 215 rd. I 1808 fødde dei 2 hester, 27 kjyr og 79 sauer. I 1816 fekk Gaustad 26 riksdaler i sølvskatt medan heile Faret tilsaman fekk 25."

Her hadde folk store vidder og gode beiter til husdyra og utslåtter so dei kunne slå høy ubegrensa i utmarka. Dei hadde lynglør og sette høyet i stakker og frakta det heim på vinterføre. All jorda som var heime på garden, måtte dei bruka til åker. Dei sådde mykje korn. Det var liksom levebrødet. Kvern til å mala kornet hadde nesten kvart bruk. Då potetene kom kring 1802 var det eit godt tilskudd til kosthaldet. Fisk var det nok av i alle

vann. Kjøtt hadde dei nok av. Om hausten og vinteren sette dei snarer etter orfugl og ryper. Då var det fugl over alt.

Av huder og skinn som dei barka, sydde dei seg støvler og sko. Alonbarka saueskinn var brukt som sengeklæ. Ulla på sauene var og eit viktig produkt. Den var gropsa og kara, så sponnen på rokken til tråd. So var det vevganga som vov tråden til sengeklær og vadmål til gangklær.

Men tross alle goder, så var det mange, helst ungdom som reiste ut til meir sentrale strok og tok arbeid på vegar o.a.

Men mange reiste og over til Amerika som dei kalla for Gullandet. So i 1912 var det at bilane gjorde sitt inntog i bygda og då vart det fart i vegarbeide. Gamle vegar måtte utbedras og nye kom til.

Dei interesserte gjekk so inn for at Kvinesheia og skulle få noko godt av utviklinga og søkte so um veg frå R-40 (Nå E-18) til Gaustadvtnet. Veien vart utstucken av fylkesagronom Rødland og bygd som dyrkingsveg. Kvart brug påtok seg og arbeida opp sin part. I 1937 var vegen ferdig. Den er 3.350 meter og har nr. 815.

Så søkte me um å få skulehus. På Haugland hadde dei bygd nytt og so vart det vedteke i skulestyret at dei skulle slå saman dess 2 krinsane på heia og so flytta det gamle huset opp her.

Det vart uppsett i Hidreskog. I 1952 var so huset ferdig og teke i bruk. Dette var eit stort gode som lenge hadde vore sakna. Men gleda varde ikkje so lenge. For so kom sentraliseringa og barnetalet var forlite og skulen var nedlagt i 1958. Huset vart seinare seld.

Telefonen var og eit av dei viktigaste goder for heia som låg so avsides og isolert. Den var ferdig i 1953. So dette er vel det beste av alle goder me har fått. So fekk me vegen fram til dei te bruka på Hidreskog. Den er 550 meter og var ferdig i 1955.

Me var fortsatt uten elektrisk lys og straum. Kjoleskap og fryseboks visste me aldri kor greit det var. Til belysning brukte me parafinlamper og lykter. Men so etter ein del forhandlingar fekk me lyslinja fra Ågedal og straumen var sett på til jul 1958.

Då var det ei julestemning uten grenser. Det var reise lyslaster den jula.

Om vinteren får me brøyta vegane so det hender aldri at me er innestengd på grunn av snø. Gaustad har ikkje veg, men dei har fått telefon og lys nå. På Hidra er det kome to nye bolighus, men folketallet er ikkje som i gamle dager. Nå har nesten alle biler og kan kjøra kor som helst. Dei som har barn har skulerute. Postruta kjører tre dagar i veka. Så me har det greit på heia nå i forhold til gamle dager, men det er eit sørgelig kapittel å sjå på alle dei fine gardane som ligg øde.

Gunnar Hidreskog

PS.

Eg skriv ovanfor at Gaustad ikkje hadde veg til gardane sine, men hausten 1989 starta firmaet Anstein Espeland på ein skogsbilveg og på grunn av den milde og snøfattige vinteren, har arbeidet pågått til no kring påske 1990. Dermed har Gaustad fått bilveg heim til gardane sine. Det er eit mesterverk som firmaet Anstein Espeland har utført. Lengden er 2,3 kilometer og ligg heilt vannrett rundt det store Gaustadvannet.

DS.

Dette er en historie fra presten Sigurdsens prestetjeneste i Kvinesdal.

Brudeparet kom til kirken for å gifte seg. Brudgommen var så så beruset at han ikke klarte å gå opp kirkegulvet. Bruden gikk og han krøp opp til alteret. Presten ville ikke vie dem, så de måtte komme igjen når brudgommen var blitt edru.

Fortalt av John Skjellestad

Per i Hommen og Per Prest.

Per Eiesland var prest i Fjotland og han var ein streng herremann. Han dreiv prestegarden godt og tolte inga slarv. Det var vel for å hjelpa Per i Hommen at han leigde han til arbeid. Per skulle grava eit dige, og han slarva fælt.

So kom presten og såg det. Då tok sinnet han. Han hoppa over diget og ville ha tak i Per og rista han, men Per i Hommen såg faren og hoppa motsatt veg.

Ja, so hoppa dei kvar sin veg ei tid, men slik i flukti so dikta Per i Hommen eit stev og song for presten. Det gjekk på tona av Fireskillingen og lydte slik: "Litle Per og store Per dei hoppa over digje. Aldri såg litle Per store Per sin ligje".

Då gjekk sinnet av presten og so slapp Per i Hommen med skrekken.

Sverre Stenvik fortel til Harald Aamodt

— Per i Hommen og Per Prest —

Sina i Lie skulle ha bygt ein vegstubb. Ho sette vegen bort på akkord til tvo unge sterke Fjotlendingar. Men so brygde ho øl og fekk sterkt, godt øl. Ja so kjøpte dei øl av henne og bygde veg.

Då dei skulle gjera opp, so var det nær på at dei vart skuldige. Hadde vegen vore litt lenger, so hadde dei blitt det.

Ja desse tvo blei gode borgarar, flinke folk.

Han som fortalde historia til meg, fekk mest dei verv ei bygd hev å gje ein mann. Men då hadde han berre eitt, han var menighetsråd. Men han fortalde freidig og so rista han på det gråhåra hovudet og lo og sa: "Ho va arge den".

Sverre Stenvik fortel til Harald Aamodt

— Historien: Sina i Lie —

OM TORVSKJERING I HADDELANDSMYRA

Å skjera torv er det slutt med, brødbakinga og. Eit torvskjer kunne vera godt 3 x 3 meter. Det fyrste laget med jord, lyngtorva, blei spadd opp og hivd vekk. Under det låg eit lag med mykje mose i, det kalla me mosetorv. Den blei skoren opp. Under dette laget låg eit lag med mykje ved og tre i. Når me kom ned i det laget, so brynte Anders Veggjeland alltid den nette, fine torvspoa si godt og sa: "Den Kalen er tung å skjera". Han skar torv for okke når me var småguda. Under det laget var torva mest rein og lik. Den beste torva var den heilt på botnen. Og den var slik bakstekonene helst ville ha ho under hella.

Det blir då desse namna som er fellesnamn for torv: Lyngtorv, mosetorv, kale.

Det blei benkeskore. Ein arbeidde seg ned i eine kanten, heilt til botnen. So blei det merkt. Ein stakk torvspoa so djupt ein kunne og delte opp benken i passelege torver. Det blei merkt opp i to breidder. Ei torv var om lag 5 centimeter tjukk, 22-23 centimeter lang og 18-19 centimeter breid. Det blei skore og hivd opp so langt ned der var merkt, og so merkt på nytt. Oppe på kanten var so me og tok i frå og bar rundt og la opp på tørkeplassane. Tørkeplassane var tørre ribbar mellom torvskjera. Når so torva hadde tørka ein 14 dagars tid, so måtte ho reisast. Ein reiste 2 torver mot kvarandre so dei blei ståande som eit møne. So stod dei slik og tørka ei tid, det kom an på veret. Men so skulle torva skryast. Ho blei lagt opp i skry. Ei skry kunne veraom lag 1 meter høgt og om lag 1 meter i tverrmål. Det var noko avhengig av kor stor tørkeplass ein hadde. Dei kunne vera mindre eller større. Skrya blei bygde slik at vatnet skulle renna ut. Når torva var tørr, skulle ho inn. Me hadde torva i sekkar og bar dei opp til vegen. So drog me dei heim på ei kjerre. Torvsekkar er vel det mest ulaglege ein kan bera. Veggjeland hadde torvløe. Det var visst b.nr. 1 og 6 på Veggeland som til slutt hadde rett til torvmyra på Haddeland. Dei andre på Veggeland skar torv på Moodden, Langemyran og Kneigemyran.

Sverre Stenvik fortel til Harald Aamodt

- Då dei slost på kvedni i Fjotland -

- Torvskjering på Haddeland -

Då dei slost på kvedni i Fjotland.

Ja, dette er den gamle historien om tvo som kom på likt til kvedni, ein kar og eit kvinnfolk. Og so rauk dei i hop om kven som fyrst skulle få male. Det enda med at dei slost i kvednuset. Han må ha vore ein stor gentelman, for når han fortalde om dette slagsmålet, so sa han alltid: "Eg visste dæ at ein måtte ikkje slå eit kvinnfolk, men so spende eg".

Kven som vant eller tapte skal vera usagt, men dagen etterpå so var han på kvedni og samla ihop skjegget sitt. Ho hadde rive av han skjegget. Ja, so stappa han skjegget i trøyelomma og so bar det strake vegen til linsmannen. Her skulle det anmeldelse til og erstatning skulle krevjast.

Komen fram til linsmannen so drog han skjegget opp av lomma og la det på bordet, påviste skaden og gjekk til anmeldelse. Men i stolen sat gamlelinsmannen arge og fæle og vreid det neile vekk. So då han kom heim att, og han blei tilspurde: "Ko sa linsmannen?"

"Linsmannen ja, ko sa han. Jo han sa dæ at nå tvo studa kjeme i hop so stangast dei".

Etter B. J. Høydal

INNSAMLING AV STOFF FRA 2. VERDENSKRIG.

Kvinesdal historielag samler inn stoff fra 2. verdenskrig fra hele kommunen.

Foreløpig er fire personer med i arbeidet. Det er: Tor Kjell Veraas, Harald Aamodt, Johan Egeland og Lars Emanuel Egeland.

I tillegg har enkelte andre lovet å skrive litt om det de opplevde under krigen.

Vi som er med i innsamlingsarbeidet, samtaler med de mange forskjellige personer om det de opplevde. Samtalene blir tatt opp på lydbånd. Innholdet skrives så av etterpå. Vi presiserer at ingenting blir offentliggjort uten tillatelse av de det angår.

Kan medlemmene i historielaget tenke seg å intervju personer i sin egen familie ? Historielaget vil senere sende ut et skjema som vil være til hjelp i den forbindelse.

Hva er vi interessert i ? Nærmest alt mulig.

Dagliglivet bør alle kunne fortelle mye om. I tillegg ønsker vi å høre om dramatiske hendinger. Pussige episoder frisker også alltid opp.

Enkelte stikkord:

- * 9. april 1940 * Tyskerne i Kvinesdal (hvor de bodde)
- * Forsvarsverk, biler, hester og vogner tyskerne brukte
- * Dagliglivet (forsyningsnemnda, rasjonering, pliktlevering, kverner, nydyrking, unnaluring, tobakk o.l.)
- * Skolevesentet * Forskjellige yrker
- * Transport (grenseboerbevis, vakt på broer, knottproduksjon, Sørlandsbanen)
- * Lag og foreninger * Styre og stell * Arbeidstjenesten
- * Barn - ungdom - eldre * Innsamling av radioer
- * Knaben under krigen * Motstandsbevegelsen
- * Dramatiske hendinger